

Ieva Lībiete, Rīta Grāvere

Rīgas Stradiņa universitātes anatomiskās kolekcijas zudušo vēsturi meklējot

Anotācija

Rīgas Stradiņa universitātes anatomiskās kolekcijas (turpmāk – kolekcija) sākums meklējams 1920. gadā, kad, veidojot 1919. gadā dibinātās Latvijas Augstskolas (no 1923. gada – Latvijas Universitāte) Medicīnas fakultātes Anatomijas institūtu, tajā tika atvērts arī Anatomijas muzejs. Gandrīz simts gadu laikā no Anatomijas muzeja izveidošanas brīža muzeja ekspozīciju, kolekciju un tās interpretāciju ir ietekmējuši gan pētnieki, gan preparatori, gan studenti, gan kuratori. Vairākkārt mainījusies muzeja institucionālā piederība un nosaukums, kā arī mērķauditorija. Vienīgā konstantā lieta Anatomijas muzeja vēsturē ir bijusi tā atrašanās vieta – līdz 2017. gadam muzeja ekspozīcija bija izvietota Kronvalda bulvārī 9, ēkā, kas 1877.–1879. gadā pēc arhitekta Heinriha Šēla projekta tika uzcelta Rīgas Pareizticīgo garīgajam semināram.

2017. gadā kolekcija atgriezās Medicīnas fakultātes vēsturiskās mantnieces, Rīgas Stradiņa universitātes, valdījumā. Kolekcijai pārceļoties uz jaunām telpām jaunā ekspozīcijā, aktualizējas jautājums – kā un vai 20. gadsimta anatomiskā kolekcija var būt jēgpilna 21. gadsimta muzeja apmeklētājam?

Šī raksta mērķis ir rekonstruēt kolekcijas tapšanas gaitu un atklāt ne tikai tās sākotnējo medicīnisko nozīmi, bet arī plašāku vēsturisko kontekstu, tādējādi atklājot jaunus naratīvus un plašākas kolekcijas interpretācijas iespējas.

Atslēgvārdi: Anatomijas muzejs, anatomiskā kolekcija, anatomiskie preparāti, anatomijas vēsture, medicīnas izglītības vēsture.

Anatomisko kolekciju likteņi

Kopš muzeju pastāvēšanas sākuma tajos tikuši izstādīti arī cilvēku izcelsmes preparāti. Moderno muzeju priekštečos – Renesanses Eiropā radītajās privātkolekcijās, tā sauktajos brīnumu kabinetos (vācu val. *Wunderkammern*; angļu val. *Cabinets of curiosities*), starp dažādu veidu *artificialia*, *naturalia*, *scientifica*, *antiquita*, *exotica* un *mirabilia* bija arī cilvēku ķermeņu daļas – svētās relikvijas, eksotiskas mumificētas cilvēku galvas, patoloģisku embriju preparāti, neparastas formas nierakmeņi u. c.¹ Agrīnajās kolekcijās pārsvarā bija kaulu u. c. sausie preparāti, līdz 17. gadsimtā tika atklāts, ka spirtā konservētas mīksto audu daļas iespējams ilgstoši saglabāt nemainīgas, tādēļ anatomu un ārstu veidotās anatomijas, patoloģijas un salīdzinošās anatomijas kolekcijas varēja skaitliski pieaugt un dažādoties. 19. gadsimtā, formalizējoties medicīnas izglītībai, uzplauka institucionālie muzeji, jo slimnīcas un medicīnas fakultātes, gan pārpērkot jau pastāvošas privātkolekcijas, gan radot jaunas, sāka veidot savus anatomijas un patoloģijas muzejus,² jo, kā 1836. gadā rakstīja skotu anatoms Frederiks Nokss (*Frederick Knox*; 1794–1873), katrs, kurš mēģina mācīt anatomiju bez muzeja, ir pelnījis tikt saukts par krāpnieku.³

Ilgajā anatomisko kolekciju vēstures gaitā dinamisks, bet historiogrāfijā mazāk izvērtēts posms ir 20. gadsimts, kad gan vēsturiskās, gan jaunveidotās anatomiskās kolekcijas piedzīvoja krasi atšķirīgus notikumus: gadsimta pirmajā pusē – apogeju gan eksponātu skaita, gan sabiedriskā prestiža ziņā,⁴ savukārt gadsimta pēdējās desmitgadēs – popularitātes norietu, nozīmīguma mazināšanos un dažviet pat kolekciju fizisku zudumu. Tas daļēji ir skaidrojams ar anatomisko kolekciju publiskas eksponēšanas ētiskā pamatojuma pārvērtēšanu un daļēji – ar faktu, ka nereti arī medicīnas sabiedrībā anatomiskās kolekcijas sāka uztvert kā zinātniski un medicīniski maznozīmīgas. Kopš 20. gadsimta 80. gadiem daudzviet

---

¹ Elizabeth Hallam and Samuel JMM Alberti, “Bodies in Museums,” in *Medical Museums: Past, Present, Future*, ed. Samuel JMM Alberti and Elizabeth Hallam (London: The Royal College of Surgeons of England, 2013), 3.

² Sam Alberti, “Medical Museums Past, Present and Future,” *Bulletin of The Royal College of Surgeons of England* 93, no. 2 (February 2011): 56–58, doi:10.1308/147363511X552548

³ *Ibid.*, 56.

⁴ Samuel J. M. M. Alberti, “Anatomical Craft: a History of Medical Museum Practice” in *Fate of Anatomical Collections*, ed. Rina Knoeff and Robert Zwijnenberg (Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2015), 238.

pasaulē pakāpeniski mainījās anatomijas mācīšanas metodes, sekciju materiālu aizvietoja plastikāta modeļi, virtuāli risinājumi, datorsimulācijas un anatomijas zinātne mainīja savu fokusu no makroanatomijas uz mikroskopiskām struktūrām. Tādēļ vēsturiskās anatomiskās kolekcijas šķietami zaudēja savu pamatfunkciju – mācīt anatomiju medicīnas studentiem – un līdz ar to arī savas iepriekš neapstrīdētās tiesības uz finansējumu, atbilstošiem kolekciju glabāšanas apstākļiem un kuratoriem.⁵

Pēdējos gados anatomi un vēl jo vairāk – vēsturnieki un mākslinieki ir radījuši vairākas iniciatīvas, kas vērs sabiedrības uzmanību uz anatomisko kolekciju likteņiem. Nozīmīgākā no tām ir 2012. gadā pieņemtā Leidenes deklarācija,⁶ ko parakstījuši anatomi, muzeju kuratori, mākslinieki un zinātnieki no visas pasaules, lai norādītu uz pašreizējo anatomisko kolekciju apdraudētību un nepieciešamību tās saglabāt kā akadēmisku, medicīnisku, institucionālu, zinātnisku un kultūras mantojumu.

Viena no šādām vēsturiskajām kolekcijām ir Rīgas Stradiņa universitātes Anatomijas muzeja kolekcija. Tā aizsākta 1920. gadā, un tās vēsturē ir saskatāmas paralēles ar iepriekš aprakstītajām 20. gadsimta tendencēm. Kolekcija, kas sākotnēji lietota mācību vajadzībām un savus ziedu laikus piedzīvojusi 20. gadsimta 20.–30. gados, vēlāk pakāpeniski zaudēja savu sākotnējo centrālo nozīmi jauno ārstu izglītošanā. Lai arī vairākkārt ir mainījušies kolekcijas īpašnieki, interpretācija un mērķauditorija, tā tomēr ir spējusi saglabāties līdz pat mūsu dienām.

Simts gadu eksponējot anatomiju

Anatomijas muzeja izveide ir cieši saistīta ar augstākās medicīniskās izglītības pirmsākumu Latvijā – tas veidojās kā tipisks 20. gadsimta pirmās puses medicīnas fakultātes muzejs un sākotnēji funkcionēja Latvijas Universitātes Anatomijas institūta sastāvā.⁷ Pirmais Anatomijas institūta vadītājs un muzeja izveidotājs bija zviedru anatoms un antropologs

---

⁵ Rina Knoeff, “Ball Pool Anatomy: On the Public Veneration of Anatomical Relics,” no *Fate of Anatomical Collections*, ed. Rina Knoeff and Robert Zwijnenberg (Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2015), 279–281.

⁶ “The Leiden declaration on human anatomy/anatomical collections” (Leiden University, 2012), <http://media.leidenuniv.nl/legacy/leiden-declaration.pdf>

⁷ Arnis Vīksna, “Medicīnas muzeji Latvijas Universitātē,” no *LU Raksti. Zinātņu vēsture un muzejniecība* (2001) 639: 277–284.

Gastons Bakmanis (1883–1964). Latvijā viņš ieradās 1920. gada janvārī, un viņam bija gan akadēmiskā darba pieredze Upsalas Universitātē, gan pieredze muzeju darbā Stokholmas Valsts muzeja Etnogrāfijas un antropoloģijas nodaļā.⁸

Jaunveidojamās Medicīnas fakultātes vajadzībām, tostarp Anatomijas institūta iekārtošanai, tika piešķirta arhitektoniski savdabīgā bijušā Rīgas Pareizticīgo semināra ēka Rīgā, Kronvalda (toreiz Puškina) bulvārī 9.⁹ Lai to pielāgotu anatomijas studiju vajadzībām, ēkai tika veikta neliela pārbūve, un kopš tā laika līdz pat mūsu dienām Latvijā to pazīst kā Anatomikumu. Pēc Bakmaņa norādēm trīsstāvu ēkas otrajā stāvā tika iekārtotas studentu mācību telpas – amfiteātra auditorija lekcijām un preparēšanas zāle praktiskajiem darbiem. Otrajā stāvā tika iekārtoti arī institūta darbinieku kabineti, mulāžu izgatavošanas laboratorija, zīmētava un fotografēšanas kabinets, kā arī atsevišķs osteoloģijas kabinets. Anatomikuma pagrabstāvā tika ierīkots tā dēvētais miroņu pagrabs, bet pašā ēkas centrā kā neatņemama Anatomijas institūta sastāvdaļa – Anatomijas muzejs.¹⁰ Tam Bakmanis atvēlēja visgreznāko ēkas telpu – pareizticīgo semināra kapelu. Tā bija grandioza, transcendentālas sajūtas raisoša zāle otrajā stāvā, un Anatomijas muzejs tur atradās līdz 2017. gadam.

Savdabīgo noskaņu Anatomijas muzeja telpās aprakstījis ārsts un publicists Miervaldis Birze (1921–2000), kas medicīnas studijas uzsāka 1939. gadā: “Pirmie iespaidi uz mediķa takas neaizmirstas tāpat kā pirmā mīlestība... Ar bizantiskiem lokiem griestos un gaitenēs vienmuļi izkrāsotās telpas pirmā brīdī šķita nemājīgi aukstas. Bet ko var prasīt no baznīcas un anatomijas muzeja krustojuma, kas svētbilžu vietā piepildīts ar vitrīnām, kuras ir pilnas ar cilvēku bezdvēseles daļām...”¹¹

Birzes pieminētās vitrīnas, kuru plauktos līdz pat 2017. gadam rindojās “cilvēku bezdvēseles daļas”, tapušas muzeja darbības pirmajos piecos gados – ekspozīcijas vajadzībām tika izgatavotas sešas monumentālas priedes koka vitrīnas Anatomijas muzeja kapelas zālē un mazākas sienas

---

⁸ Arnis Vīksna, *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte 1919–1950* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011), 350.

⁹ *Ibid.*, 39.

¹⁰ *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats 1919–1924* (Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 1925), 183.

¹¹ Miervaldis Birze, “Hic locus est,” no *Quid stas, transit hora*, red. Maija Šetlere un Pēteris Apinis (Rīga: Medicīnas apgāds, 2012), 41.

vitrīnas visu Anatomikuma otrā stāva koridoru garumā.¹² Jau 1924. gadā muzeja vitrīnās izvietoto preparātu skaits bija iespaidīgs (tas pārsniedz līdz mūsdienām saglabāto vienību skaitu) – tajā bija aptuveni 700 galvaskausu, 1500 slapjo orgānu preparātu, daži simti mulāžu un modeļu, 200 korozijas preparātu un 150 000 kaulu zinātniskiem darbiem.¹³ Kaulu preparāti glabājušies arī osteoloģijas kabinetā, kas atradies blakus kapelas zālei. Tādējādi gan ekspozīcijas iekārtojums, gan ekspozīcijas saturs izveidots jau pirmajos muzeja darbības gados. Vēlākie Anatomijas muzeja darbinieki ieviesuši vien lielākas vai mazākas korekcijas telpā, ko muzejam bija radījis Bakmanis.

1925. gadā dažādu peripetiju dēļ¹⁴ Bakmanis bija spiests katedras vadītāja amatu atstāt un viņa vietā stājās no Prāgas ataicinātais Arsēnijs Starkovs (1874–1927), Maskavas anatomu skolas pārstāvis.¹⁵ Viņš ļoti atzinīgi vērtējis Anatomijas muzeju, kādā intervijā laikrakstam atzīstot, ka “jūsu anatomikuma telpas nav greznas, bet mācības līdzekļi un muzejs var sacensties ar daudzām vecāku augstskolu krātuvēm”.¹⁶ Pēc Starkova pēkšņās nāves Anatomijas institūta un līdz ar to arī muzeja vadību pārņēma pirmais latviešu anatomijas profesors Jēkabs Prīmanis (1892–1971), kurš institūtu un muzeju vadīja līdz pat 1944. gadam.

Prīmanis bija Bakmaņa skolnieks un institūtā prozektora amatā bija strādājis jau no 1920. gada,¹⁷ piedaloties arī kolekcijas veidošanā. Pats Prīmanis vēlāk rakstīja, ka katedras vadību viņš turpinājis Bakmaņa izveidotajās sliedēs, bet “mūzeju paplašināja un studiju istabu lielā mērā papildināja ar preparātiem”.¹⁸ Anatomijas institūta telpās Prīmanis ieviesa divas pārmaiņas – tieši blakus kapelas zālei esošais osteoloģijas kabinets ap 1928. gadu tika pārveidots par studiju istabu,¹⁹ savukārt ap 1937. gadu muzeja kapelas zālē tika aizbūvēts viens no diviem griestu kupoliem.²⁰

---

¹² Jēkabs Prīmanis, “L.U. Medicīnas fakultātes Anatomijas katedra laika maiņās,” *Latviešu Ārstu un Zobārstu Apvienības Apkārtraksts*, nr. 92/93 (1968): 3.

¹³ *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats*, 183.

¹⁴ Arnis Vīksna, *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte*, 58–59.

¹⁵ *Ibid.*, 431.

¹⁶ “Pie prof. Starkova,” *Students*, 22. oktobris, 1925, 3.

¹⁷ Rita Grāvere, *Tā mēs atgriežamies...* (Rīga: Skaldū raksti, 2017), 28.

¹⁸ Jēkabs Prīmanis, “L.U. Medicīnas fakultātes Anatomijas katedra laika maiņās,” 4.

¹⁹ “Paplašināsim Univers. anatomisko institūtu,” *Pēdējā Brīdī*, 28. oktobris, 1928, 4.

²⁰ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli... Atmiņas par anatomikumu un antropoloģijas ziedu laikiem Latvijā* (Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2005), 221.

Prīmanis ievērojami paplašināja muzeja mērķauditoriju. Bakmaņa un Starkova laikā muzeja kolekcija bija materiāls zinātniskiem pētījumiem un studentu apmācībai, savukārt Prīmaņa laikā tā tika kontekstualizēta arī sabiedrības veselības veicināšanas aspektā. Anatomijas muzeja preparāti, modeļi un uzskates materiāli tika eksponēti dažādās Rīgā organizētajās veselības veicināšanas un propagandas izstādēs²¹, spējot pulcēt “*daudz vairāk ļaužu, nekā nac. teātri*”.²² Savu apogeju popularitātes ziņā Anatomijas muzeja kolekcija, šķiet, piedzīvoja 1938. gadā, kad tā kopā ar Drēzdenes muzeja ceļojošo izstādi tika eksponēta grandiozajā Veselības aizsardzības izstādē Rīgas Kongresu namā un Amatu namā, kur šo izstādi ik dienu apmeklējuši ap 5000 interesentu.²³

Līdztekus dalībai veselības veicināšanas izstādēs Prīmanis pakāpeniski uzlaboja arī Anatomikuma atvērtību. Kad 1939. gada nogalē izskanēja ierosinājums universitātes zinātniskos muzejus atvērt privātiem apmeklētājiem, pirmais atsaucies tieši Prīmanis.²⁴ Jau nākamā gada februārī viņš publiski paziņoja, ka “nākotnē nodomāts zināmās dienās atvērt institūta muzeju publikai”²⁵, un 1940. gadā tas tika daļēji īstenots – Anatomijas muzeju, kurā tobrīd bija vairāk nekā 3000 preparātu un modeļu, apmeklējušas skolēnu un arodorganizāciju grupas.²⁶ Muzeja tālāku pārveidi par sabiedrībai atvērtu muzeju pārtrauca Otrā pasaules kara notikumi; kara beigās viss institūta personāls emigrēja, bet daži jaunākie darbinieki tika iesaukti Vācijas armijas Latviešu leģionā un darbā institūtā vairs neatgriezās.²⁷

Laika posmā no 1920. līdz 1944. gadam tika izveidoti gandrīz visi līdz mūsdienām kolekcijā saglabātie objekti; vēlāk kolekcija papildināta vien sporādiski. Tāpēc muzeja tālākā vēstures gaita padomju okupācijā ir stāsts par tā saglabāšanos, vairākkārt mainot institucionālo piederību un uzsvarus kolekcijas interpretācijā.

---

²¹ F. G., “L.U. Medicīnas fakultātes Anatomijas institūta 20 darba gadi,” *Ārstis*, nr. 2 (februāris 1940): 180.

²² “Vakar atklāja veselības kopšanas nedēļu,” *Pirmdienas Rīts*, 14. maijs, 1928, 1.

²³ Jānis Buks, “Veselība – dārgākā manta,” *Jaunā Balss*, nr. 3 (marts 1938): 67.

²⁴ “Zinātniskie muzeji būs pieejami arī privātiem apmeklētājiem,” *Rīts*, 7. februāris, 1940, 5.

²⁵ “Anatomijas institūta muzejs būs pieejams publikai,” *Jaunākās Ziņas*, 6. februāris, 1940, 10.

²⁶ F. G., “L.U. Medicīnas fakultātes Anatomijas institūta 20 darba gadi,” 179–180.

²⁷ Arnis Vīksna, *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte*, 243.

1950. gadā atbilstoši tā laika praksei Padomju Savienībā arī Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte ar tās katedrām tika pārveidota par autonomu augstskolu – Rīgas Medicīnas institūtu (šodien – Rīgas Stradiņa universitāte).²⁸ Anatomijas muzejs kļuva par Rīgas Medicīnas institūta Normālās anatomijas katedras muzeju, ko līdz 1973. gadam vadīja Ļeņingradas anatomu skolas pārstāvis profesors Vasilijs Kalbergs (1893–1983).²⁹ Par Kalberga “attiecībām” ar muzeju laikabiedri ir atstājuši pretrunīgas liecības, sākot ar apgalvojumu, ka jau no pašiem darbības sākumiem viņš iesaistījies muzeja darbā, atjaunojot kara laikā izžuvošos preparātus,³⁰ un beidzot ar pilnīgu muzeja neatzīšanu. Ārsts un publicists Jānis Liepiņš (dz. 1930), kas medicīnas studijas uzsāka 1949. gadā, rakstīja: “Anatomijas mūzeja tai laikā, kad es studēju, protams, nebija. Citkārtējās kapellas durvis Vasilijs Kalbergs slēdza, slepus vērdamies, vai tikai kāds gaitēņa galā neredz viņu pa tām ieejot. Kalbergs nevēlējās, ka Latvijas laiks tiktu daudzinais un pavisam ne – ka figurētu Jēkabs Prīmanis.”³¹ Tomēr laikabiedru atmiņās par Kalbergu dominē viedoklis, ka viņš muzeja darbā tīši neesot jaucies, ļāvis tam saglabāties un izlicies neredzam liecības no pirmskara gadiem.³² Tādā veidā līdztekus “nepolitiskiem” anatomiskiem preparātiem muzeja kolekcijā saglabājies arī starpkaru periodā veikto antropoloģisko ekspedīciju materiāls un daži citi tā laika dokumenti.

Padomju gados parādījās Anatomijas muzeja iedalījums fundamentālajā muzejā un mācību muzejā, respektīvi, līdztekus vēsturiskajai anatomiskajai kolekcijai tika nodalīta kolekcija mācību vajadzībām. Par mācību muzeju pārtapa sākotnējais osteoloģijas kabinets (vēlākā studiju istaba), bet pārējie mācībām lietotie preparāti tika eksponēti arī Anatomikuma auditorijās, sekciju zālēs, koridoros, un tos regulāri papildinājuši katedras darbinieku un zinātniskā pulciņa studentu gatavoti anatomiski preparāti, kas mācību procesā izmantoti kā uzskates līdzekļi. Savukārt fundamentālais muzejs bija laikā sastingusi kapelas zālē glabātā kolekcija, ko ar jauniem eksponātiem

²⁸ Arnis Vīksna, *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte*, 224–228.

²⁹ V. Kalbergs katedru vadīja jau no 1945. gada, tobrīd vēl Latvijas Valsts universitātes sastāvā.

³⁰ M. IU. Aboltin, “Muzei kafedry normalnoi anatomii Rizhskogo meditsinskogo instituta,” *Iz istorii meditsiny*, 6 (1964): 56.

³¹ Jānis Liepiņš, *Savi un sveši* (Stokholma: Memento, Rīga: Treji deviņi, 2001), 51.

³² Rita Grāvere, “Tikšanās ar Genovefu Jēču,” no *Anatome augstskolā, zinātnē, dzīvē*, red. Arnis Vīksna (Rīga: Medicīnas apgāds, 2015), 105.

gandrīz vairs nepapildināja. Nelielas izmaiņas muzejs piedzīvoja vien ekspozīcijas izkārtojuma ziņā un atsevišķu kolekcijas daļu interpretācijas ziņā.³³ Piemēram, 1964. gadā teratoloģiskā kolekcija tika izmantota antirelīģiskā propogandā.³⁴ Rīgas Medicīnas institūta Normālās anatomijas katedras fundamentālā muzeja ekspozīciju anatomijas apgūšanas nolūkos bija ļauts aplūkot arī organizētām ekskursantu grupām.³⁵

1973. gadā katedras vadību pārņēma profesore Genovefa Jēča (1921–2011).³⁶ Viņas darbības laiks sakrita ar pakāpenisku Anatomijas muzeja pārtapšanu publiskā valsts muzejā. 20. gadsimta 80. gadu sākumā Rīgas Medicīnas institūtā, līdzīgi kā daudzās medicīnas fakultātēs visā pasaulē, vēsturisko anatomisko kolekciju aizvien mazāk sāka izrādīt medicīnas studentiem. Muzeja darbā arvien vairāk iesaistījās nevis anatomi, bet medicīnas vēsturnieki no Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja (dibināts 1957. gadā), katedras darbiniekiem sniedzot metodisku un muzeoloģisku palīdzību. Tika atzīts, ka kolekcija jāuzskaita (oriģinālās uzskaites grāmatas bija zudušas kara gados), jāatjauno preparātu zinātniskais apraksts, īpašu vērību veltot didaktiskiem eksponātiem, piemēram, smēķētāju plaušām un alkoholiķu aknām, un ka muzejam jāklūst pieejamam plašākai sabiedrībai, īpaši vecāko klašu skolēniem un arodskolu audzēkņiem.³⁷

Pakāpeniski ceļš no daļēji atvērta augstskolas muzeja uz profesionālu un publiski pieejamu muzeju kļuva neatgriezenisks – 1987. gadā Anatomijas muzejs kļuva par Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja filiāli. Par muzeja vadītāju iecēla ilggadēju Normālās anatomijas katedras asistenti Rūtu Lindbergu (1926–2009).³⁸ Šīs pārmaiņas muzeja piederībā sakrita arī ar t. s. Trešo atmodu (laika posms Latvijas vēsturē no 1986. līdz 1991. gadam, kas beidzās ar pilnīgu valstiskās neatkarības atjaunošanu) un tai raksturīgo pirmskara Latvijas Republikas jeb pirmās brīvvalsts laika

---

³³ M. IU. Aboltin, “Muzei kafedry normalnoi anatomii...,” 55–59.

³⁴ *Ibid.*, 58.

³⁵ *Ibid.*, 59.

³⁶ Jānis Vētra, red., *No universitātes līdz universitātei* (Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2010), 72.

³⁷ Juris Salaks, “Profesores Genovefas Jēčas devums Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeja izveidošanā un attīstībā,” no *Anatome augstskolā, zinātnē, dzīvē*, red. Arnis Viksna (Rīga: Medicīnas apgāds, 2015), 109–113.

³⁸ Rīta Grāvere, “Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeja 20 gadu darbība kopš tā iekļaušanas Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā,” *Acta medico-historica Rigensia*, 8 (2007): 264–271.

romantizāciju. Tādēļ ap 90. gadiem muzeja naratīvā anatomiskās kolekcijas vēsturiskajam kontekstam un leģendām par cilvēkiem, kas šo muzeju bija veidojuši, bija svarīgāka loma nekā pašai kolekcijai. Tika atjaunoti kontakti ar bijušajiem Anatomijas institūta darbiniekiem vai viņu pēctečiem. Godinot muzeja veidotājus, kapelas zāle tika nosaukta J. Prīmaņa vārdā, bijusī studiju istaba – G. Bakmaņa vārdā, bet pats Anatomijas muzejs tika pārdēvēts par Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeju.³⁹ Vizuāli iespaidīgākās izmaiņas muzeja ekspozīcijā bija 90. gadu sākumā kapelas zāles logos ievietotās Anatomijas institūta veidotājiem un mācībspēkiem veltītās vitrāžas.⁴⁰

No 2000. gada Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeju vadīja Rīgas Stradiņa universitātes anatomijas docētāja Ilva Duļevska. Pēdējā desmitgadē muzeja mērķauditorija bija vispārizglītojošo skolu skolēni un vēsturiskā anatomiskā kolekcija saglabājās nemainīga un tika lietota anatomijas, veselības mācības un higiēnas skaidrošanai skolu jauniešiem.

2017. gadā, noslēdzot garu attīstības loku, muzejs atkal kļuva par augstskolas muzeju, atgriežoties 1920. gadā dibinātās Medicīnas fakultātes vēsturiskās mantinieces Rīgas Stradiņa universitātes sastāvā. Lai sabiedrībai anatomiskā kolekcija būtu brīvi pieejama, to plānots eksponēt renovētā un muzeja vajadzībām pielāgotā vēsturiskā staļļa ēkā Anatomikuma ēku kompleksā.

Rīgas Stradiņa universitātes anatomiskās kolekcijas vēsturiskās kontekstualizācijas problēmas

Kolekcija, kuru 2017. gadā savā valdījumā pārņēma Rīgas Stradiņa universitāte, sastāv no 5940 vienībām⁴¹ – bioloģiskas un nebioloģiskas izcelsmes objektiem. Bioloģiskais materiāls ir iedalāms cilvēku un dzīvnieku izcelsmes sausajos, slapjajos un korozijas preparātos. Savukārt pārējo kolekcijas daļu – nebioloģisko materiālu – veido modeļi un mulāžas,

---

³⁹ Rita Grāvere, "Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeja 20 gadu darbība kopš tā iekļaušanas Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā," *Acta medico-historica Rigensia*, 8 (2007): 264–271.

⁴⁰ Rūta Lindberga, *Museum Anatomiae Jacobi Primani* (Rīga: Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzejs, 1995), 104–105.

⁴¹ Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeja pamatkrājuma inventāra grāmata (iesākta 2002. gada 22. janvārī, pabeigta 2006. gada 24. novembrī) un palīgkrājuma inventāra grāmata (iesākta 2003. gada 10. februārī, pabeigta 2017. gada 25. janvārī).

fotoplates, fotofilmas, diapozitīvi un antropoloģisko ekspedīciju laikā sastādītās anketas, kā arī kolekcijā iekļautais 1940. gadā izgatavotais, bet nekad nelietotais antropoloģiskais fotoaparāts, medicīnas ilustratora mākslinieka Jāņa Cīruļa (1908–1995) gleznas, kā arī vitrāžas Anatomikuma kapelas zāles logos.⁴²

Tematiski kolekcija aptver cilvēka normālo un patoloģisko anatomiju, embrioloģiju un teratoloģiju, kā arī salīdzinošo anatomiju. Atsevišķa kolekcijas daļa būtu traktējama kā antropoloģiska kolekcija – gan kranioģiskais materiāls, gan 20. gadsimta 20.–30. gados antropoloģiskajās ekspedīcijās iegūtās somatometrisko mērījumu anketas un fotofilmas. Turpmāk rakstā tiks aplūkots tikai kolekcijas bioloģiskais materiāls un ar to cieši saistītā modeļu un mulāžu kolekcija, mēģinot atklāt, kā un kāpēc tie kļuvuši par Anatomijas muzeja kolekcijas sastāvdaļu.

Gandrīz visa kolekcija tika izveidota laika posmā no 1920. līdz 1944. gadam. Vislielākās problēmas kolekcijas vēstures pētniecībā rada fakts, ka vairs nav atrodamas sākotnējās pirmskara gados lietotās muzeja inventāra grāmatas. Sistemātiska priekšmetu reģistrācija tika uzsākta tikai 2002. gadā (pirmais ieraksts inventāra grāmatās veikts 2002. gada 22. janvārī). Tas rada grūtības noteikt konkrētu laiku, kad eksponāts ir iekļauts kolekcijā, kāds ir bijis tā iegūšanas veids, izgatavošanas metode un mērķis, un reizēm tas rada problēmas pat objekta identificēšanā. Informācija par preparātiem visbiežāk tikusi nodota vien mutvārdu sarunās, Anatomijas muzeja darbinieki laika gaitā ir stāstījuši un kultivējuši arī dažādas leģendas, kuru pierādījums vai noliegums ir gūstams zinātniskajā izpētē, izmantojot nedaudzos pieejamos avotus.

Pirmkārt, norādes par kolekcijas vēsturi ir meklējamas pašos muzeja objektos.⁴³ Tie sastāv ne tikai no bioloģiskā materiāla, bet arī no marķējumiem, anotācijām, traukiem, eksponēšanas statīviem un konservējošiem šķīdumiem. Diemžēl simts pastāvēšanas gadu laikā Anatomijas muzeja preparātu oriģinālie marķējumi bieži ir zuduši vai mainījušies, objekti ir pārnumurēti, sistematizēti un anotēti atbilstoši katra muzeja kuratora izpratnei, nereti uz priekšmeta atstājot grūti atšifrējamu skaitļu un simbolu rēbusu.

---

⁴² Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeja pamatkrājuma inventāra grāmata (iesākta 2002. gada 22. janvārī, pabeigta 2006. gada 24. novembrī) un palīgkrājuma inventāra grāmata (iesākta 2003. gada 10. februārī, pabeigta 2017. gada 25. janvārī).

⁴³ RSU Anatomijas muzeja pamatkrājums apzīmēts ar “AM”, savukārt palīgkrājums – ar “AMp”.

Preparators Jāzepe Poļikēvičs (labajā pusē) un neidentificēts Anatomijas institūta darbinieks gatavo preparātus, 20. gs. 20. gadi (foto no RSU Anatomijas muzeja kolekcijas)

Otrkārt, norādes par muzeja un tā kolekcijas vēsturi ir arī Anatomijas institūta un muzeja nedaudzajos saglabātajos dokumentos,⁴⁴ starpkaru laika zinātniskajās publikācijās, periodikā, kā arī vēlāko laiku medicīnas vēsturnieku publikācijās un atmiņu pierakstos. Nepārvērtējama ir Anatomijas institūta asistenta Kārļa Arāja (1915–2005; institūtā – 1933–1944) 2005. gadā publicētā grāmata “Latviešu kauli...”.⁴⁵ Viņš kā Anatomijas muzeja otrās desmitgades aculiecinieks šajā rakstā būs pieminēts ne vienu reizi vien.

⁴⁴ RSU Anatomijas muzeja Zinātniski pētniecisko materiālu fonds (ZPM fonds) glabā dažāda veida dokumentus un Anatomijas institūta saraksti no 1928. līdz 1944. gadam, kā arī R. Lindbergas veidotos muzeja preparātu zinātniskos aprakstus, t. s. zinātniskās kartītes. Kopumā saglabājušās 418 zinātniskās kartītes, kas tapušas laika posmā no 1991. līdz 1994. gadam. Turpmāk rakstā tās tiks sauktas par Lindbergas zinātniskajām kartītēm, apzinoties, ka tajās norādītā informācija ir balstīta uz viņas un, iespējams, citu konsultantu atmiņām.

⁴⁵ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli... Atmiņas par anatomikumu un antropoloģijas ziedu laikiem Latvijā* (Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2005), 279.

Bakmaņa “mistērija”

Pašu pirmo kolekcijas eksponātu izcelsmes neskaidrums jeb Bakmaņa “mistērija” ir saistīta ar literatūrā dažādās variācijās atkārtoto stāstu, ka 1920. gada janvārī viņš ieradies Rīgā no Stokholmas ar vairākiem tūkstošiem anatomisku un histoloģisku preparātu, kas kļuvuši par Anatomijas muzeja kolekcijas pamatu. Visos vēlāk tapušajos darbos, kur minēti Bakmaņa līdzatvestie preparāti, figurē skaitļi – divi vai četri tūkstoši – un apzīmējumi “anatomiski un histoloģiski preparāti”,⁴⁶ “histoloģiska un osteoloģiska kolekcija”⁴⁷, “kaulu un citu orgānu preparāti”,⁴⁸ “anatomiskie preparāti”⁴⁹ vai “osteoloģiskā kolekcija”.⁵⁰ Izvērstāk to 1995. gadā aprakstījusi Lindberga, sakot, ka Bakmanis no Zviedrijas atvedis “bagātīgu osteoloģijas, sindesmoloģijas, mioloģijas un citu cilvēku orgānu sistēmu materiālu” un ka no Zviedrijas līdzatvestie anatomiskie preparāti (apmēram 2000) aplūkojami Anatomijas muzejā, katedras gaitenī, mācību telpu un Gastona Bakmaņa studiju muzeja vitrīnās.⁵¹

Pirmais mums zināmais avots, kas dokumentē šādas kolekcijas esamību, ir avīzē “Valdības Vēstnesis” publicētais pārskats par 1920. gada 3. marta Latvijas Augstskolas padomes sēdi, kurā ziņots, ka ar Bakmaņa gādību augstskola kā dāvinājumu saņēmusi vairākus tūkstošus anatomiski histoloģisko preparātu no Stokholmas, Upsalas un Lundas anatomiski histoloģiskajiem institūtiem, kā arī no privātpersonām. Daļa šo preparātu esot jau pienākusi, bet daļa esot vēl ceļā. Kā iemesls dāvinājumam tika minēts, ka bez šiem preparātiem medicīnas studentiem neesot iespējams sekot līdzi anatomijas priekšlasījumiem.⁵² 1926. gadā izdotajā Latvijas Universitātes piecu gadu darbības pārskatā norādīts, ka Bakmanis no Zviedrijas atvedis materiālu gan anatomijas, gan histoloģijas studijām. Anatomijas mācīšanai līdzī atvestas “lielākas osteoloģiskas kolekcijas”, savukārt histoloģijas pasniegšanai – apmēram 5000 histoloģisko preparātu, kurus viņam uzdāvinājuši Zviedrijas kolēģi.⁵³

⁴⁶ Rūta Lindberga, *Museum Anatomiae Jacobi Primani*, 12.

⁴⁷ V. Pundure, “Muzei Rihzskogo anatomikuma,” *Iz istorii meditsiny*, 14 (1984): 113.

⁴⁸ M. IU. Aboltin, “Muzei kafedry normalnoi anatomii...,” 55.

⁴⁹ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 89.

⁵⁰ Arnis Vīksna, *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte*, 238.

⁵¹ Rūta Lindberga, *Museum Anatomiae Jacobi Primani*, 16.

⁵² “Latvijas augstskolas padomes sēdē,” *Valdības Vēstnesis*, 5. marts, 1920, 3.

⁵³ *Latvijas Universitātes piecguodu darbības pārskats*, 182.

Preparators Jāzeps Poļikēvičs gatavo skeleta preparātus,
20. gadsimta 30. gadi (foto no RSU Anatomijas muzeja kolekcijas)

Starp dāvinātājiem minēts profesors Hultkrancs (*J. Vilhelm Hultkrantz*; 1862–1938), profesors Hammars (*J. August H. Hammar*; 1861–1946) un profesors Bakmanis (*Eugene L. Backman*; 1883–1965).⁵⁴ Par to, ka tieši histoloģiskos preparātus institūtam dāvinājis Gastona Bakmaņa brālis, Upsalas Universitātes profesors Eižens Bakmanis, liecina fakts, ka 1924. gadā viņš tika ievēlēts par Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes goda doktoru, “ņemot vērā viņa zinātniskos nopelnus un lielos dāvinājumus medicīnas fakultātes dibināšanas laikā, bez kuriem studentu apmācība histoloģijā nebūtu tik ātri veicama”.⁵⁵

Izvērtējot šo informāciju, šķiet ticami, ka historiogrāfijā atkārtoti minētie “vairāki tūkstoši” šajā gadījumā būtu attiecināmi uz histoloģiskajiem preparātiem – stikliņiem, bet mazākā skaitā atvesti makroanatomijas

⁵⁴ *Ibid.*, 184.

⁵⁵ Rūta Lindberga, “Zviedru profesoru Eižena un Gastona Bakmaņu darbība LU Medicīnas fakultātes Anatomijas un histoloģijas institūtā,” *Acta medico-historica Rigensia*, 6 (2002): 241.

preparāti un, iespējams, tikai kaulu materiāls, kas ir pirmais nepieciešamais materiāls, uzsākot anatomijas studijas. Par to, ka tieši kaulu materiāls bijis tas, ko Bakmanis atvedis uz Latviju, 1968. gadā rakstījis arī Prīmanis, piebilstot, ka tā lielākā daļa gan ir zudusi, jo studenti to ņēmuši līdzi uz mājām mācībām, bet vēlāk nav atnesuši atpakaļ.⁵⁶ Vēlāko laiku apraksti, ka Bakmanis Latvijā ieradies ar tūkstošiem dažādu anatomisko preparātu, kas glabājoties Anatomijas muzejā, un vairākiem preparātiem piedēvētā Upsalas izcelsme,⁵⁷ šķiet, ir laika gaitā kultivēta leģenda, kurai nav dokumentāla apstiprinājuma.

Sākotnējie iepirkumi

Atmetot spekulācijas par pirmo kolekcijas eksponātu izcelsmi, tālākā Anatomijas muzeja kolekcijas veidošanās gaita ir vieglāk izsekojama, jo teju visa līdz mūsdienām saglabātā kolekcija izveidota Anatomijas institūta darbinieku rokām. Izņēmums ir pašā sākumā mācību vajadzībām iepirktie preparāti, kas vēlāk iekļauti muzeja kolekcijā. Anatomijas institūta inventāra grāmatā⁵⁸ redzams, ka pašos darbības pirmsākumos, sākot no 1920. gada janvāra, preparātus un mācību modeļus institūts iepircis no Rīgā praktizējošiem ārstiem, privātpersonām un dažādām iestādēm.

Viens no apjomīgākajiem iepirkumiem bijis no kāda dr. Jirgena (*Dr. Jürgens*), kas dzīvojis Kurmanova (tagad – Avotu) ielā 17. 1920. gada februārī dr. Jirgens Anatomijas institūtam pārdevis 200 dažādu anatomisku modeļu un preparātu.⁵⁹ Iepirkumā ietilpuši arī 90 bērnu galvaskausi – sākot no septiņus mēnešus veca augļa līdz 14 gadu vecam pusaudzim. Daļa šo galvaskausu saglabājusies arī šodienas kolekcijā.⁶⁰ Jautājumus raisa ārsta savdabīgās privātkolekcijas izcelsme. Dr. Jirgena vārds Rīgā praktizējošo ārstu sarakstos nav atrodams. Iespējams izvirzīt hipotēzi, ka tas varētu būt Ervīna Benno Jirgena (1873–1913) pēctecis. E. B. Jirgens medicīnas studijas beidzis Jurjevas (Tērbatas) Universitātē, strādājis

⁵⁶ Jēkabs Prīmanis, “L.U. Medicīnas fakultātes Anatomijas katedra laika maiņās,” 2–3.

⁵⁷ Lindbergas zinātniskās kartītes, AMz1/208–309, RSU Anatomijas muzeja ZPM fonds.

⁵⁸ Anatomijas katedras Inventāra grāmata, 1920–1931, AMz2, RSU Anatomijas muzeja ZPM fonds.

⁵⁹ *Ibid.*, 2–3.

⁶⁰ AM354–390.

Varšavā, 1898. gadā aprecējis rīdzinieci Irmu Elizabeti Hopfi. 1903. gadā Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijā viņš ir ieguvis doktora grādu, aizstāvot darbu par bērnu ārējiem dzirdes kanāliem, arī vēlāk daudz publicējis par otorinolaringoloģiskiem jautājumiem.⁶¹ Hipotēzi, ka Anatomijas institūts iegādājies tieši šim ārstam kādreiz piederējušo kolekciju, stiprina fakts, ka iegādātās kolekcijas saturs labi atbilst E. B. Jirgena profesionālajām interesēm – tajā ir ne tikai iepriekšminētie bērnu galvaskausi, bet arī daudz iekšējo ausi un līdzsvara orgānus demonstrējošu modeļu un preparātu, tostarp bērnu deniņkaulu preparātu.

Savukārt 1921. un 1922. gadā tika veikti vairāki lieli un dārgi iepirkumi no vācu kompānijas “A. & P. Seifert, Berlin”, kas ražoja kaulu preparātus, vaska modeļus un mulžas.⁶² Kompāniju 1905. gadā bija radījuši brāļi Ādolfs Zeiferts (*Adolf Seifert*; 1868–1934) un Pauls Zeiferts (*Paul Seifert*; 1874–1946), un vecākais no brāļiem strādāja par preparatoru Frīdriha Vilhelma Universitātes Anatomijas institūtā. Brāļu veidotie fili-grānie modeļi pēc to demonstrēšanas Starptautiskajā higiēnas izstādē Drēzdenē 1911. gadā bija iemantojuši lielu popularitāti Eiropas anatomu aprindās.⁶³ Līdz mūsdienām kolekcijā saglabājušies vairāki unikālie *Seifert* kompānijas modeļi,⁶⁴ un daļa no tiem ir liecība savdabīgai preparātu veidošanas praksei, kur, izmantojot cilvēka bioloģisko materiālu (kaulus) un vaskā atveidotas mīksto audu, nervu un asinsvadu struktūras, radīti vizuāli iespaidīgi un precīzi anatomiskās struktūras atainojoši mācību līdzekļi.

Interesanti, ka vēlāk, 30. gados, preparātu ražošanu komerciāliem mērķiem pēc Prīmaņa iniciatīvas uzsāka arī Anatomijas institūta darbinieki. Prīmanis, zinot, ka dārgus ārvalstu ražojumus pedagoģiskām vajadzībām iepērk daudzas mācību iestādes,⁶⁵ secināja, ka tikpat labi preparātus un modeļus pārdošanai varētu ražot arī Latvijā, jo institūtā gadu gaitā bija sakrājies kaulu materiāls, kas netika izmantots ne muzejā, ne studiju, ne zinātniskajam darbam.

---

⁶¹ Isidorus Brennohn, *Die Aerzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart* (Mitau: Verlag von E. Bruhns, 1905), 226.

⁶² Anatomijas katedras Inventāra grāmata, 1920–1931, AMz2, 22, 23, 33.

⁶³ Nina Marie Werner, “Zahnärztliche Moulagen und anatomische Wachsmodele aus den Sammlungen des Zahnärztlichen Instituts der Berliner Universität (1884–1945)” (dissertation, Universitätsmedizin Berlin, 2015), 57–58.

⁶⁴ Identificējami deviņi modeļi, uz kuriem saglabājusies *Seifert* firmas zīme.

⁶⁵ “Zinātniskie muzeji būs pieejami arī privātiem apmeklētājiem,” *Rīts*, 7. februāris, 1940, 5.

Jēkabs Prīmanis (vidū) ar Anatomijas institūta darbiniekiem – Jāzepu Polīkēviču (kreisajā pusē) un neidentificētu kolēģi (labajā pusē), veidojot t. s. Pirogova griezumus, 20. gadsimta 20. gadi (foto no RSU Anatomijas muzeja kolekcijas)

Tāpēc 1931. gada februārī Prīmanis Medicīnas fakultātes dekānam uzrakstīja vēstuli, skaidrojot, ka Anatomijas institūta rīcībā ir “vairāki kaulu komplekti, kas tam nav vajadzīgi”, un lūdza atļauju no šiem kauliem veidot skeletus pārdošanai, atsaucoties uz vairāku sabiedrisko iestāžu un privātpersonu lūgumiem.⁶⁶ Viņš piedāvāja arī izmaksas – “sastādīts ģindenis” maksātu 150–200 latu, galvaskauss – 20–30 latu, mīksto audu preparāts ar burku – 5–10 latu.⁶⁷

“Ģindeņu sastādīšana” bija laikietilpīgs process. Līdz 1940. gadam pārdošanai tikuši sagatavoti 39 skeleti.⁶⁸ Vispirms kauli apstrādāti vārot, tad attaukoti benzīnā, bet pēc tam balināti.

⁶⁶ J. Prīmaņa lūgums Medicīnas fakultātes dekānam. 9. februāris, 1931, noraksts, AMz5, RSU Anatomijas muzeja ZPM fonds.

⁶⁷ J. Prīmaņa lūgums Medicīnas fakultātes dekānam. 23. aprīlis, 1931, noraksts, AMz6, RSU Anatomijas muzeja ZPM fonds.

⁶⁸ F. G. “L.U. Medicīnas fakultātes Anatomijas institūta 20 darba gadi,” 179.

Subasistents Nikolajs Jerums preparatora istabā, 20. gadsimta
20. gadi (foto no RSU Anatomijas muzeja kolekcijas)

Interesanti, ka kaulu balināšanai izmantoja ne vien tradicionālo ūdeņraža pārskābi, bet arī tiešus saules starus – uz Anatomikuma jumta atradusies liela panna kaulu balināšanai, pārvilkta ar tīklu, lai tos neaiznestu putni. Tālāk sekoja darba filigrānākā daļa – kaulu urbšana, atsevišķu skeleta daļu savienošana ar stieplēm un starpskriemeļu disku analogu veidošana no voiloka⁶⁹ – tas redzams arī divos līdz mūsdienām kolekcijā saglabātajos pilnajos pieaugušo skeletos.⁷⁰

⁶⁹ Beāte Raubiško, “Preparators J. Poļikēvičs – Anatomijas muzeja kolekcijas autors,” *Pulss*, aprīlis, 1998, 16.

⁷⁰ AM9188; AM 1992.

Asistente Lūcija Jeruma-Krastiņa ar ģipša modeļiem, 20. gadsimta 20. gadi (foto no RSU Anatomijas muzeja kolekcijas)

Preparatora istaba, 20. gadsimta 20. gadu sākums (foto no RSU Anatomijas muzeja kolekcijas)

To, ka šāda “skeletēšanas” un tirdzniecības prakse tiešām ieviesta, apliecina arī piezīmes Anatomikumā ievesto liķu reģistrācijas grāmatā,⁷¹ kur, sākot no 1930. gada, rodamas tādas atzīmes kā “sastādīts skeletēšanai”, un atsevišķos gadījumos norādīts, kam, piemēram, Vitenberga kundzei,⁷² dr. Veidmaņa kungam,⁷³ apdrošināšanas biedrībai,⁷⁴ Limbažu valsts ģimnāzijai,⁷⁵ Izglītības ministrijas Mācību līdzekļu nodaļai.⁷⁶ Interesanti, ka 1931. gadā Krimuldas Sarkanā krusta sanatorijai sastādītais 23 gadus vecā pašnāvnieka Jevgenija K. skelets⁷⁷ ar nelieliem “kaulu zudumiem” sanatorijā (šobrīd – rehabilitācijas centrs “Krimulda”) saglabājies līdz pat šodienai.⁷⁸

⁷¹ Liķu reģistrācijas grāmata, 1926–1966, AMz4, RSU Anatomijas muzeja ZPM fonds.

⁷² *Ibid.*, Nr. 638.

⁷³ *Ibid.*, Nr. 641.

⁷⁴ *Ibid.*, Nr. 643.

⁷⁵ *Ibid.*, Nr. 698.

⁷⁶ *Ibid.*, Nr. 730.

⁷⁷ *Ibid.*, Nr. 733.

⁷⁸ Pēc Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja speciālista Mārtiņa Vespera vārdiem, skeletu, uz kura stafīva rakstīts “LŪ Anatomijas institūts”, viņš rehabilitācijas centrā “Krimulda” redzējis 2017. gadā.

Atradumi preparēšanas zālē

Lielākā daļa kolekcijas preparātu veidota Anatomijas institūta darbinieku rokām no Anatomikumam piegādātā liķu materiāla. Liķus mācību vajadzībām Anatomikumam piegādāja jau kopš 1920. gada aprīļa,⁷⁹ bet, kad 1921. gada pavasarī tika uzsāktas liķu sekcijas,⁸⁰ radās iespēja preparātus veidot pašiem. Sākotnēji tās bija gadījuma atrades sekciju zālē – kāda patoloģija vai neparasta variācija, bet vēlāk arī mērķtiecīgi veidotas kolekcijas kāda zinātniska pētījuma īstenošanai. Respektīvi, kolekcijas saturu, interpretāciju un izvietojumu muzeja tapšanas pirmsākumos ietekmēja, pirmkārt, nejaušība un, otrkārt, Anatomijas institūta darbinieku pētnieciskās intereses.

Anatomikumā parasti nokļuva liķi, kuriem nebija ne piederīgo, ne paziņu, kas viņus vēlētos apbedīt. Šāda kārtība, ka liķus, “par kuru apbedīšanu neviens neinteresējas”, no cietumiem, patversmēm un pašvaldību slimnīcām nogādā Anatomijas institūtā, tika ieviesta 1923. gadā pēc Medicīnas fakultātes lūguma un sūdzībām, ka anatomijas mācīšanai nepietiekot materiāla.⁸¹ Pēc atvešanas uz Anatomikumu liķi tika reģistrēti t. s. liķu grāmatās – pirmās divas ir saglabājušās līdz mūsdienām. Tajās no 1920. gada 1. aprīļa līdz pat 1966. gada 24. novembrim dokumentēts mirušā vārds, vecums, nāves laiks un cēlonis, iestāde, no kuras liķis saņemts, un dažreiz arī piezīmes par to, kā liķis ticis izmantots mācību vai muzeja vajadzībām. Reizēm piezīmju ailē atzīmēts, ka liķis pēc radnieku pieprasījuma tomēr atdots apbedīšanai. Kopumā šajā laika posmā Anatomikumā izmantots vairāk nekā pusotrs tūkstošs liķu, neskaitot jaundzimušos, kuriem numurs netika piešķirts.

Tālākās liķa “gaitas” Anatomikumā labi aprakstījis kāds medicīnas students P. Reimeris. 1924. gadā laikrakstā “Students” viņš publicējis “gabaliņu no darbības anatomikumā”.⁸² Viņa raksts rada labu priekšstatu par to, kā Anatomikumā ievesto liķu daļas varēja kļūt par Anatomijas muzeja eksponātiem. Reimeris raksta, ka “bezpiederīgos” liķus esot piegādājis Ozoliņa Apbedīšanas birojs un tie sākumā novesti glabātuvē, kur tos saņēmis “glabātuves valdnieks” Jirgensons. Tā dēvētais miroņu pagrabs, kas sastāvēja no divām pagraba telpām, tika iekārtots Anatomikumā jau

⁷⁹ Liķu reģistrācijas grāmata, 1920–1926, AMz3, RSU Anatomijas muzeja ZPM fonds.

⁸⁰ *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats*, 183.

⁸¹ “Liķi augstskolas vajadzībām,” *Valdības Vēstnesis*, 26. oktobris, 1923, 3.

⁸² P. Reimers, “Gabaliņš no darbības anatomikumā,” *Students*, 14. novembris, 1924, 2.

1920. gadā, un tajā bija ierīkotas astoņas betona cisternas, kur varēja uzglabāt 30 līķu. Pagrabā atradās arī līķu balzamēšanas, macerācijas un attaukošanas iekārtas.⁸³ Pēc jauna līķa saņemšanas par to ticis ziņots prozektoram (1924. gadā tas bija Prīmanis) un “svarīgus gadījumus” – profesoram (tobrīd – Bakmanim). Ja atrasta kāda ievērtības cienīga anomālija vai kas vērtīgs, “miesas daļas” savā rīcībā pārņēmuši asistenti un profesors, lai pagatavotu muzeja preparātu.⁸⁴ Muzeja preparātu veidošana notikusi preparatora istabā.⁸⁵

Par to, ka Anatomikumā ievestie līķi izvērtēti kā potenciāli muzeja eksponāti, liecina arī pieminētās līķu grāmatas, kur pa laikam parādās tādas atzīmes kā, piemēram, “nervu preparāts”, “ļoti labs muskuļu preparāts”, “skeletēšanai”, “skalpēts muzejam”, “korožēšanai”, “izņemtas smadzenes”, “izlietots muzejam”, “ielikts burkā (muzejā)”.

Pēc pirmreizējās izvērtēšanas līķis pagrabā tika balzamēts un tālāk nodots studentu apmācībai preparēšanas zālē, kur atkal varēja tikt atklāti “muzeja eksemplāri”, kurus preparators uz vietas licis burkā vai pagatavojis ģipša atlējumus.⁸⁶ Pēc līķu izmantošanas studentu apmācībai to atliekas uzkrātas un nogādātas apglabāšanai Braslas kapos. Savukārt kauli nogādāti atpakaļ uz pagraba glabātuvi, kur tie vai nu pūdēti, vai ievietoti speciālās attaukošanas mašīnās, un pagatavotie kaulu preparāti novietoti muzejā. “Te izbeidzas līķa nemiera ceļš. Viņš klusībā un padevībā atdevis visu, ko no tā varēja ņemt,” savu vēstījumu pabeidz P. Reimeris.⁸⁷

Šādā ceļā, atrodot kādu neparastu patoloģiju vai anatomisku variāciju sekciju zālē, muzeja kolekcijā nokļuvusi daļa slapjo preparātu, kas arī šodien atrodas savos vēsturiskajos stikla traukos, visbiežāk saglabāti formalīnā. Preparātu pagatavošanā iesaistījās gan institūta asistenti, gan brīvprātīgie studenti, tomēr preparātu veidošana pamatā notika preparatora istabā. Par preparatoru Anatomijas institūtā no 1920. līdz 1938. gadam strādāja Jāzeps Poļikēvičs (1891–1938). Viņa pienākumos ietilpa preparātu pagatavošana un montēšana, ģipša atlējumu veidošana, kā arī “līķu materiāla pārzināšana”.⁸⁸

⁸³ *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats*, 183.

⁸⁴ P. Reimers, “Gabaliņš no darbības anatomikumā,” 2.

⁸⁵ *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats*, 183.

⁸⁶ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 120.

⁸⁷ P. Reimers, “Gabaliņš no darbības anatomikumā,” 2.

⁸⁸ J. Prīmaņa vēstule LU Medicīnas fakultātes kancelejai par institūta darbinieku izpildāmo darbu sarakstu, 10. jūnijs, 1937, noraksts, AMz7, RSU Anatomijas muzeja ZPM fonds.

Lielākā daļa kolekcijas preparātu ir tieši viņa izgatavoti. Par pašu Poļikēviču ir maz ziņu. Pirms darba uzsākšanas Anatomijas institūtā 1920. gadā viņam bijusi septiņu gadu pieredze preparatora amatā, sākotnēji strādājot 1. slimnīcas, vēlāk Rīgas leprozorija un 2. slimnīcas morgā.⁸⁹ Noprotams, ka Poļikēvičs bijis kolēģu cienīts un medicīnas studentu iemīļots, par ko liecina daži viņam veltīti fragmenti laikrakstā “Students”, kur rakstīts, ka viņš ir “katram medicīnu studējošam pazīstams”, nekad neatteicis padomu anatomijas jautājumos un vienmēr bijis sastopams Anatomikumā savā darba kabinetā.⁹⁰ Arī Poļikēviča dzīvoklis atradies turpat, Anatomikuma ēkā.⁹¹ Par spīti fiziskajiem ierobežojumiem (kādas infekcijas dēļ viņš 1923. gadā zaudēja kreiso kāju)⁹², Poļikēvičs strādājis pie preparātu veidošanas līdz pat pēdējam savas dzīves gadam, kad viņa veselība sākusi strauji pasliktināties un, kā rakstījis šo notikumu aculiecinieks Kārlis Arājs, pēc Poļikēviča nāves 1938. gadā jaunu preparātu veidošana muzejā apsīka.⁹³

Preparātu veidošanas prasmes – kā orgāni ieliekami burkā, kādi šķīdumi lietojami to ilgākai un labākai saglabāšanai, kā burkas aizvākojamas – Poļikēvičam iemācīja profesors Bakmaņis. No Bakmaņa viņš apguva arī metodiku, kā veidojami ģipša atlējumi no interesantākajiem preparātiem.⁹⁴ Poļikēviča veidotos atlējumus tālāk apstrādājuši un krāsojuši asistenti un studenti. Īpaši modeļu izkrāsošana padevies asistentei Lūcijai Jerumai-Krastiņai (1899–1968; institūtā 1921–1944), un daļa no viņas izkrāsotajiem atpreparētu cilvēka ķermeņa daļu atlējumiem kolekcijā saglabājusies līdz mūsdienām.⁹⁵ Kopā ar Bakmani Jeruma-Krastiņa izstrādājusi arī jaunu mulāžu veidošanas metodi, atlējuma negatīvus veidojot parafīnā.⁹⁶

Tikai dažiem no slapjajiem preparātiem ir saglabājies plašāks zinātnisks apraksts. Visvairāk – no Bakmaņa laikā tapušajiem, jo viņš motivēja savus asistentus publicēt katru savu interesanto atradumu preparēšanas zālē. Pirmais aprakstītais muzeja preparāts ir 1922. gadā preparēšanas

⁸⁹ “Universitātē,” *Brīvā Tēvija*, 23. februāris, 1927, 4.

⁹⁰ “Jozefs Polikevičs,” *Students*, 28. februāris, 1923, 6.

⁹¹ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 227.

⁹² “Jozefs Polikevičs,” *Students*, 28. februāris, 1923, 6.

⁹³ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 151.

⁹⁴ *Ibid.*, 97.

⁹⁵ AM2164–2169.

⁹⁶ L. Krastiņa, “Mulāžu pagatavošanas metode,” no *Latvijas Bioloģijas Biedrība pirmo piecu gadu laikā (1921–1926). Darbības pārskats un rakstu krājums*, red. L. Āboliņš (Rīga: Latvijas Bioloģijas biedrība, 1927), 51–52.

zālē “pusmūža, spēcīga auguma latvieša liķim” atrastā reta labās plaušas anomālija – *lobus azygos*.⁹⁷ “Bronchu un asinsvadu sazarojumus minētā plaušā tuvāk neizmeklēju, lai nesabojātu reto preparātu,”⁹⁸ raksta atrades autors, tobrīd subasistents Jānis Vilde (1900–1971; institūtā 1921–1925), apliecinot, ka plaušas muzejisko nozīmi viņš vērtējis augstāk par savu zinātnisko interesi. Šādi dažas citas gadījuma atrades izpētījuši un aprakstījuši arī citi Bakmaņa asistenti.⁹⁹

Kolekcijas preparāti ir ne vien gadījuma atrades sekciju zālē, tie ir veidoti arī mērķtiecīgi kāda zinātniska darba ietvaros – pētnieciskos nolūkos tika kolekcionētas smadzenes,¹⁰⁰ mēses,¹⁰¹ roku muskuļu variācijas,¹⁰² zarnas,¹⁰³ plaušas,¹⁰⁴ aknas¹⁰⁵ u. c. Diemžēl ne visi no savulaik veidotajiem preparātiem muzeja kolekcijā ir saglabājušies. Svarīgi ir tas, ka dažreiz kolekcijas preparāti ir vienīgā saglabātā liecība par Anatomijas institūtā veiktajiem pētījumiem. Tā, piemēram, institūta asistenta Alfrēda Miltiņa (1908–1977) darbs “Roku muskuļu variācijas un anomālijas Latvijā”, kas 1933. gadā saņēma zelta godalgu studentu zinātnisko darbu konkursā,¹⁰⁶ palicis tikai manuskriptā un līdz šodienai nav saglabājies.

---

⁹⁷ J. Vilde, “Lobus azygos – reta labās plaušas anomālija,” *Latvijas Universitātes Raksti*, 9 (1924): 247–255.

⁹⁸ *Ibid.*, 247.

⁹⁹ Jānis Vilde, “Der praeortale verlauf der v. hemiazygos,” *Latvijas Universitātes Raksti*, 12 (1925): 493–404; L. Krastiņa, “Musculus sternalis,” *Latvijas Universitātes Raksti*, 10 (1924): 451–465; J. Priman, “Dystopia renis congenita als atavistische erscheinung,” *Latvijas Universitātes Raksti*, 10 (1924): 467–493; J. Pīmanis, “Divkāršs mīzālvads,” no *Latvijas Bioloģijas Biedrība pirmo piecu gadu laikā (1921–1926). Darbības pārskats un rakstu krājums*, red. L. Āboliņš (Rīga: Latvijas Bioloģijas biedrība, 1927), 51.

¹⁰⁰ J. Vilde, “Materiāli par latviešu smadzeņu svaru,” *Latvijas Universitātes Raksti*, 14 (1926): 251–270.

¹⁰¹ T. Vītols, “Über die Morphologie der Zunge der Letten,” *Latvijas Bioloģijas biedrības raksti*, 3 (1933): 191–197.

¹⁰² Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 144. Arājs min Alfrēda Miltiņa godalgoto darbu “Roku muskuļu variācijas un anomālijas Latvijā,” 1933./1934. m. g.

¹⁰³ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 145. Arājs min Ernesta Apšes-Apsīša godalgoto darbu “Zarnu uzbūve Latvijas iedzīvotājiem,” 1934./1935. m. g.

¹⁰⁴ G. Bakmans, “Plaušu asinsvadi,” no *Latvijas Bioloģijas Biedrība pirmo piecu gadu laikā (1921–1926). Darbības pārskats un rakstu krājums*, red. L. Āboliņš (Rīga: Latvijas Bioloģijas biedrība, 1927), 56.

¹⁰⁵ Lucija Krastīn, “Lobierung und Vascularisation der Leber der Säuger,” *Latvijas bioloģijas biedrības raksti*, 1 (1929): 25–76.

¹⁰⁶ “Godalgoto studentu darbu autori,” *Students*, 17. oktobris, 1933, 6.

Savukārt muzejā saglabātā visai lielā apakšdelmu kolekcija – vienāda izmēra traukos atpreparētie un konservētie cilvēka apakšdelmi – šķiet, ir tapusi tieši šī pētījuma gaitā. Šie preparāti ir ne pārāk prasmīgi sagatavoti, tie mazāk demonstrē “muskuļu variācijas”, bet vairāk – kopējas tendences 20. gadsimta pirmajā pusē veidotajās kolekcijās – preparāti nereti tika pielāgoti preparatoru rīcībā esošajiem stikla traukiem, nevis trauki – preparātiem. Arī šajā gadījumā lielākā daļa apakšdelmu traukos burtiski iespiesti, tā upurējot daudz no preparāta pedagoģiskā potenciāla.

Savukārt par visprasmīgāk pagatavotajiem kolekcijas preparātiem uzskatāmi Poļikēviča izgatavotie korozijas preparāti, kas tapuši galvenokārt Bakmaņa¹⁰⁷ un Jerumas-Krastiņas¹⁰⁸ zinātnisko pētījumu ietvaros. Korozijas preparātus veidoja, piepildot orgānu dobumus, asinsvadus, žultsvadus, bronhus vai limfvadus ar kādu šķidru, bet ātri sacietējošu vielu, bet pārējās audu daļas – nopreparējot vai nokodinot, tādējādi iegūstot smalki sazarotus tīklojumus.¹⁰⁹ Pats Poļikēvičs, šķiet, ar savu korozijas preparātu pagatavošanas prasmi ir lepojis īpaši, gluži kā ar mākslas darbiem, daļai no tiem pievienojot savu firmas zīmi – “J. Polikevičs. LŪ Anat. preparators”. Līdzīgas atzīmes nav redzamas ne uz viena cita preparāta vai modeļa veida.

Ap 200 korozijas preparātu lielajā muzeja kolekcijā ir gan cilvēku, gan dzīvnieku plaušu, aknu, nieru, placentas un sirds asinsvadu preparāti, bet vielas, kas lietotas preparātu asinsvadu un bronhu pildīšanai, nav skaidri dokumentētas. Divās starpkaru perioda publikācijās minēts, ka injekcijām izmantota t. s. Teihmaņa masa.¹¹⁰ Piemēram, Bakmaņa plaušu asinsvadu pētījumā ar dzeltenu Teihmaņa masu pildīti bronhi, ar zilu – vēnas, ar sarkanu – artērijas.¹¹¹

Vēlāk norādīts, ka, “pēc laikabiedru atmiņām”, injekcijām Poļikēvičs izmantojis celoidīnu,¹¹² taču dokumentālas liecības tam nav atrastas. Šķiet, tas varētu būt sajaukts ar celuloīdu, kas izmantots Jerumas-Krastiņas salīdzinošās anatomijas pētījumā par zīdītāju aknu apasiņošanu un lobulāciju.¹¹³ Pētījumam nepieciešamos aknu preparātus Poļikēvičs veidojis,

¹⁰⁷ G. Bakmans, “Plaušu asinsvadi,” 56.

¹⁰⁸ Lucija Krastin, “Lobierung und Vascularisation der Leber der Säuger,” 25–76.

¹⁰⁹ Beāte Raubiško, “Preparators J. Poļikēvičs...,” 16.

¹¹⁰ G. Bakmans, “Plaušu asinsvadi,” 56; Lucija Krastin, “Lobierung und Vascularisation der Leber der Säuger,” 25.

¹¹¹ G. Bakmans, “Plaušu asinsvadi,” 56.

¹¹² Beāte Raubiško, “Preparators J. Poļikēvičs...,” 16.

¹¹³ Lucija Krastin, “Lobierung und Vascularisation der Leber der Säuger,” 26–76.

asinsvadus pildot ar celuloīda-acetona injekcijām; hepatiskās vēnas pildītas ar dzeltenu, bet portālās vēnas – ar zilu masu.¹¹⁴ Laika gaitā daļai preparātu ultravioletā starojuma ietekmē krāsas ir izbalējušas, atstājot tikai nojausmu par to kādreizējo krāsainību. Interesanti, ka, visticamāk, atbilstoši tā laika metodikai masa injekcijām iegūta, acetona šķīdinot celuloīda fotolentes.¹¹⁵

Jāatzīmē, ka muzeja kolekcijas veidošanos ietekmējušas ne tikai zinātniskas intereses anatomijā. Piemēram, tetovētās ādas paraugu kolekcijai, šķiet, ar anatomiju nav nekādas saistības; ja tāda bijusi, līdz mūsdienām šis konteksts nav saglabājies. Iespējams, ka 20. gadsimta pirmajā pusē Anatomijas institūta darbinieki sekcijās atrastos tetovējumus novērtējuši vienkārši kā saglabāšanas vērtu kuriozitāti – viņi ir ādu konservējuši, ierāmējuši, iestiklojuši un eksponējuši Anatomijas muzeja vitrīnās. Tomēr ticams arī, ka tetovētās ādas kolekcijas veidošanas pamatā varētu būt bijusi interese par tetovējumu un tā saistību ar tetovēto cilvēku personības īpatnībām, tostarp kriminālām nosliecēm. Par to liecina fakts, ka šie ir vienīgi preparāti visā kolekcijā, kas nav anonīmi, jo uz tiem uzlīmēti “Līķu numuri” – kārtas skaitļi, ar kuriem reģistrēti Anatomikumā ievestie līķi. Tas liek domāt, ka, pretstatā pārējiem preparātiem, kas uzskatīti par anonīmiem zinātniskiem objektiem, attiecībā uz tetovējumu paraugiem bijusi svarīga arī to sākotnējo “īpašnieku” identitāte.

Mūsdienās kolekcijā saglabāts trīsdesmit tetovētas ādas paraugu.¹¹⁶ Šobrīd iespējams identificēt septiņas personas, no kuru ādas laika posmā no 1921. līdz 1932. gadam pagatavoti preparāti.¹¹⁷ Trīs personas mirušas vardarbīgā nāvē, viens – ieslodzījuma vietā, viens – psihiatriskajā slimnīcā, bet divi mirušie atvesti no 1. pilsētas slimnīcas. Tetovējumu semiotika liecina par šo personu piederību jūrnieku arodam vai kriminālajām aprindām.

Interesanti, ka starpkaru perioda presē nereti atspoguļoti gadījumi, kad likumpārkāpēji pēc nāves nodoti Anatomikumam. Piemēram, 1932. gada jūnijā kādā policijas operācijā nogalināts slepkava Dombrovskis, un viņa līķis tika nogādāts Anatomikumā. Presē ar jūtamu gandarījumu vēstīts,

---

¹¹⁴ *Ibid.*, 26.

¹¹⁵ Frederic Roulet, *Methoden der Pathologischen Histologie* (Wien: Springer-Verlag, 1948), 64.

¹¹⁶ AM 1924–1938; AM 867–881.

¹¹⁷ Līķu reģistrācijas grāmata, 1920–1926, AMz3, nr. 270; Līķu reģistrācijas grāmata, 1926–1966, AMz4, nr. 772.

ka “līķi iemeta ar sevišķu šķidrumu pildītā cementa baseinā, pēc tam to izlietos medicīnas studentu apmācībām praktiskos darbos”.¹¹⁸ Ieraksti līķu grāmatā gan liecina, ka Dombrovskis “skeletēts” un arī “izlietots” Izglītības ministrijas mācību līdzekļu nodaļas vajadzībām. Šādas ziņas presē norāda uz tendenci, ka starpkaru periodā nokļūšana uz medicīnas studentu sekciju galda reizēm sabiedrībai tika atainota 18. gadsimta garā – kā sods par dzīves laikā pastrādātajiem grēkiem.

Arī padomju gados turpinājās prakse, kas ļāva anatomijas studijām izmantot “bezpiederīgos” līķus,¹¹⁹ līdz 1993. gadā Latvijas Republikā stājās spēkā likums par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā,¹²⁰ kas noteica cilvēka prioritāras tiesības uz savu ķermeni un strikti regulēja tikai brīvprātīgu un informētu sava ķermeņa novēlēšanu, nereglamentējot iespēju to novēlēt, piemēram, muzejam.

Sūtījumi no klīnikām

Atrades sekciju zālē bija biežākais, bet ne vienīgais veids, kādā tapusi Anatomijas muzeja kolekcija. Jau 20. gadsimta 20. gadu sākumā Prīmanis saviem pētījumiem saņēma sekciju materiālu no kolēģiem citos institūtos un klīnikās.¹²¹ Mērķtiecīgi sadarbība tika stiprināta no 30. gadu sākuma, kad Prīmanis sāka lasīt lekcijas embrioloģijā. Tas veicināja sistemātisku embrioloģiskā materiāla vākšanu pētījumiem un pedagoģiskiem nolūkiem, kā rezultātā jau 1930./1931. mācību gadā Anatomijas muzeju papildināja 70 “dažādi anatomiski un embrioloģiski preparāti un mulāži”.¹²²

Par šīs sadarbības kārtību embrioloģiskās un īpaši teratoloģiskās kolekcijas veidošanā liecina pāris no 30. gadiem saglabājušies dokumenti.

---

¹¹⁸ “Slepkavas Dombrovska līķis nodots anatomikumam,” *Strādnieku Avīze*, 21. jūnijs, 1932, 1.

¹¹⁹ E. R. Erastov, “Opyt uchebnogo preparirovaniia konechnostei cheloveka v meditsinskom vuze,” *Mezhdunarodnyi zhurnal gumanitarnykh i estestvennykh nauk*, 1 (2018): 5–7.

¹²⁰ Latvijas Republikas likums “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā”. Pieņemts 1992. gada 15. decembrī, stājās spēkā 1993. gada 1. janvārī. <https://likumi.lv/doc.php?id=62843>

¹²¹ J. Priman, “Dystopia renis congenita als atavistische erscheinung,” *Latvijas Universitātes Raksti*, 10 (1924): 467–493.

¹²² *Latvijas Universitātes darbības pārskats 1930/1931 akad. gads* (Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 1931), 95.

Tā kāds Daugavpils apriņķa slimnīcas ārsts 1932. gadā par varītēm vēlējies Anatomijas muzejam nodot kādas pilsones “vīriešu kārtas nedzīvo bērnu ar vienu ķermeni un divām galvām”, bet vecāki tam neesot piekrituši. “No manas puses bija pieliktas visas pūles, pat piedāvāta naudas atlīdzība, lai bērns tiktu nodots Latvijas Universitātes muzejam, bet vecāki nebija ar mieru un pat nepiekrita bērna sekcijai,” Prīmanim rakstīja Daugavpils kolēģis.¹²³ Savukārt citi vecāki bija atsaucīgāki vai, drīzāk jādodomā, uzstājīga ārsta pierunāti, un kolekcija auga, līdz šodienai saglabājot pārdesmit neparastu embrionālo patoloģiju preparātu – gan preparētus, gan vienkārši ievietotus traukos. To vidū ir arī divi *dicephalus* (auglis ar divām galvām) gadījumi,¹²⁴ viens no tiem nokļuvis kolekcijā, iespējams, ar Jelgavas Sarkanā Krusta direktora gādību, kam Prīmanis 1939. gadā izteica rakstisku pateicību: “Lūdzu Jūs pieņemt manu pateicību par Anatomijas institūtam laipnā kārtā piesūtīto bērna līķīti. *Dicephalus* ir reti sastopama anomālija, kādēļ minētais preparāts ir vērtīgs ieguvums anatomijas muzejam.”¹²⁵

Vienīgais zinātniski aprakstītais preparāts no teratoloģiskās kolekcijas ir ginekologa Aleksandra Baidiņa (1898–1962) 1933. gadā muzejam nodotais preparāts – 4,5 mēnešus vecs cilvēka auglis ar t. s. zaķalūpu, vilkārīkli un hiperdaktīliju – katrai rokai bijuši astoņi, bet katrai kājai – deviņi pirksti.¹²⁶ Paša augļa preparāta šodienas kolekcijā gan vairs nav, taču saglabājušies savdabīgi veidoti tā sejas un ekstremitāšu atlējumi ģipsī.¹²⁷

Teratoloģiskā kolekcija ir viena no retajām kolekcijām, kas ar pāris eksemplāriem tika papildināta arī padomju laikos, jo līdz pat 80. gadiem dažādus patoloģiskus augļus Anatomijas muzejam sūtīja Rīgas dzemdību nams.¹²⁸ Kā viens no pēdējiem identificējams zaķalūpas preparāts, ko 1985. gadā no Rīgas dzemdību nama saņemta bērna līķa pagatavojis anatomijas docētājs Miervaldis Kaminskis (1922–2011).¹²⁹

¹²³ Dr. Fedorova vēstule Veselības departamenta direktoram, 15. novembris, 1932, noraksts, AMz8, RSU Anatomijas muzeja ZPM fonds.

¹²⁴ AM1226–1227.

¹²⁵ J. Prīmaņa vēstule Jelgavas Sarkanā Krusta direktoram, 27. oktobris, 1939, noraksts, AMz9, RSU Anatomijas muzeja ZPM fonds.

¹²⁶ E. Pīlmanis, “Hiperdaktīlija,” *Latvijas Ārstu Žurnāls*, nr. 5/6 (1933): 325–347.

¹²⁷ AM1213, AM1214, AM1215.

¹²⁸ Lindbergas zinātniskās kartītes, AMz1/102–105, RSU Anatomijas muzeja ZPM fonds.

¹²⁹ AM1206.

Anatomijas muzeja sadarbība ar ārstiem 20. gadsimta 20.–30. gados noritēja ne tikai sekciju un patoloģisku dzemdību materiāla piegādē. Praktizējošie ārsti no visas Latvijas Anatomijas institūta darbiniekus informējuši arī par neparastākām savu pacientu ķermeņa anomālijām, kuru atlējumu ģipsī parasti veikuši institūta darbinieki.¹³⁰ Visplašākā ģipša atlējumu kolekcija bijusi iedzimtu plaukstu un pēdu anomāliju (polidaktilijas, sindaktilijas u. c. patoloģiju) atlējumi. Kolekcija lielā mērā izveidota jau Bakmaņa laikā,¹³¹ un, kaut tolaik nekādi zinātniski pētījumi par šo tēmu publicēti netika, šķiet, tā bijusi paša Bakmaņa zinātniska interese. Vēlāk, 1937. gadā, Bakmanis vēstulē Prīmanim rakstīja, ka viņa darbs par hiperdaktiliju esot “iespiešanās” un ka, izvirzot savu hipotēzi, “vienmēr domāju par skaisto polidaktilijas gadījumu, kuru es savā pēdējā Rīgas apmeklējumā redzēju”.¹³²

Šīs kolekcijas papildināšana turpinājās arī 20. gadsimta 30. gados. 1933. gadā Anatomijas institūta asistents Edgars Pīlmanis (1906–1993; institūtā 1928–1934) “Latvijas Ārstu Žurnālā” publicētā raksta beigās atgādināja, ka “Anatomijas institūts arī turpmāk ar pateicību saņems ikkatru hiperdaktilijas vai citu pirkstu iedzimto kroplojumu gadījumu”.¹³³ Šķiet, ka “Latvijas Ārstu Žurnāls” kā vienīgais tālaika profesionālais medicīniskais izdevums Latvijā bija viens no veidiem, kā Anatomijas institūts varēja komunicēt ar kolēģiem pētnieciskā materiāla iegūšanā. Kādu polidaktilijas gadījumu Anatomijas muzejam sagādājis arī institūta asistentes Jerumas-Krastiņas vīra brālis, Limbažu slimnīcas direktors Juris Jerums (1907–1980). 1940. gadā viņš Prīmanim nosūtījis sava pacienta, 66 gadus vecā Valmieras apriņķa iedzīvotāja Pētera M., plaukstu un pēdu ģipša atlējumus ar “interesantu iedzimtu ekstremitāšu anomāliju, kas varētu interesēt Anatomijas muzeju”.¹³⁴ Tas norāda uz atlējumu veikšanas praktizēšanu arī klīnikās. Sūtījumam Jerums pievienojis detalizētu Pētera M. anomāliju aprakstu un uzskatījis par vajadzīgu piebilst, ka citiem pacienta radiniekiem šādas patoloģijas neesot novērotas.¹³⁵ Daudzi šādi plaukstu un pēdu anomāliju atlējumi ir

¹³⁰ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 98.

¹³¹ Jēkabs Prīmanis, “L.U. Medicīnas fakultātes Anatomijas katedra laika maiņās,” 3.

¹³² Rita Grāvere, *Tā mēs atgriezāties...*, 95.

¹³³ E. Pīlmanis, “Hiperdaktīlija,” 345.

¹³⁴ J. Jeruma vēstule J. Prīmanim, 26. jūnijs, 1940, MVM57192/1, R3662611, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja krājums.

¹³⁵ J. Jeruma sastādīts slimnieka apraksts, 26. jūnijs, 1940, MVM57192/2, R3662612, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja krājums.

saglabājušies līdz mūsdienām,¹³⁶ un vairākiem no tiem¹³⁷ ir arī slimnīcās veikti rentgenuzņēmumi.

Anatomijas institūta darbiniekus interesēja ne tikai plaukstu un pēdu anomālijas. Ir saglabājušies arī vairāki krūtsgalu¹³⁸ un dzimumorgānu anomāliju, tostarp t. s. hermafrodītisma, atlējumi,¹³⁹ kuru kolekcionēšana iesākta jau Bakmaņa laikā.¹⁴⁰ Pārsteidzoši – četrus gadus laikā Anatomijas institūtā Bakmanis esot iepazīs piecus hermafrodītisma gadījumus.¹⁴¹ Šo faktu (“prof. Bakmanim starp 1000 līķiem – 5 hermafrodīti”), komentējot sieviešu emancipācijas jautājumu Latvijā, interpretējis arī satīriskais žurnāls “Pūcesspiegēlis”, rēķinot, ka lielais hermafrodītu procents populācijā varētu būt iemesls sieviešu tieksmēm pēc vīriešu tiesībām.¹⁴²

Viens no šādiem Bakmaņa novērotiem hermafrodītisma gadījumiem bija presē plaši atspoguļotais 30 gadus vecās Alvīnes (Arvīda) Oša gadījums, kuru 1924. gadā izmeklēja prominentu mediķu komisija un atzina, ka “Alvīne Osis, kura dēvējas par Arvīdu Osi, valkā vīriešu drēbes un dzīvo likumīgā laulībā ar sievieti, ir sieviešu kārtas” un ir “psihisks hermafrodīts” pretstatā “īstajiem hermafrodītiem”.¹⁴³ Otrreiz Ošu ģimene preses uzmanības lokā nonāca 30. gados, kad savādā kārtā tajā bija piedzimuši jau trīs bērni, bet Alvīne (Arvīds) Osis atkārtotās tiesas prāvās un medicīniskās pārbaudēs centās pierādīt, ka viņa esot nevis sieviete, bet hermafrodīts, tādēļ varot būt šo bērnu tēvs.¹⁴⁴

Atlējumi muzejā veidoti gan no dzīvjiem, gan mirušiem indivīdiem. Tā 1924. gadā Anatomijas muzejs saņēmis uz ielas atrasta “īsta hermafrodīta līķi”, kas ticis izstādīts Anatomijas muzejā, un to varējuši aplūkot studenti. Ap 60 gadu vecā indivīda līķis atrasts sieviešu drēbēs, tomēr tam bijusi

¹³⁶ AMp471–564; starp modeļiem šajā pirkstu patoloģiju kolekcijā ietilpst arī pieci slapjie preparāti: AMp504, AMp553, AMp548, AMp551, AMp542.

¹³⁷ AMp540, AMp 538, AMp544, AMp 543, AMp 532.

¹³⁸ AM1168; AM1170–1173; AM1175.

¹³⁹ AM1187–1194.

¹⁴⁰ Jēkabs Prīmanis, “L.U. Medicīnas fakultātes Anatomijas katedra laika maiņās,” 3.

¹⁴¹ “Hermafrodīti,” *Latvijas Vēstnesis*, 15. februāris, 1924, 3.

¹⁴² “Patversmju humors,” *Pūcesspiegēlis*, 5. aprīlis, 1924, 4.

¹⁴³ “Hermafrodīti,” *Latvijas Vēstnesis*, 15. februāris, 1924, 3.

¹⁴⁴ Ineta Lipša, “Communication of Non-Normative Sexuality in Inter-War Latvia (1920s and 1930s),” in *Queer Stories of Europe*, ed. Kārlis Vērdiņš and Jānis Ozoliņš (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2016), 159–162.

“diezgan gara sirma un rēta bārda. [...] Kad no tā būs noņemti ģipša nospiedumi, viņu preparēs”, rakstīts laikrakstā.¹⁴⁵

Kā medijs dažādu patoloģiju dokumentēšanai izmantoti ne vien ģipša atlējumi, bet arī fotogrāfijas. Muzeja kolekcijā saglabātās fotoplatēs dokumentēti arī hermafrodīti¹⁴⁶ – gan sekciju zālē, gan medicīniskajās apskatēs –, tāpēc ir ticams, ka starp dažiem fotografētajiem indivīdiem ir gan minētā Alvīne (Arvīds), gan arī uz ielas atrastais indivīds. Dažus patoloģisko ķermeņa daļu atlējumus ilustrē arī cilvēku fotogrāfijas, no kuriem šie atlējumi veikti. Fotogrāfijas tapušas slimnīcu palātās un ārstu kabinetos, bet vēlāk eksponētas muzejā. Šādi attēlos eksponētas divas sievietes ar papildu trešo piena dziedzeri¹⁴⁷ un kāda sieviete ar *amelius* (iedzimts ekstremitāšu trūkums), no kuras neeksistējošām ekstremitātēm veikti ģipša atlējumi.¹⁴⁸ Jādāmā, ka savulaik šādu īpatnu cilvēku fotoattēlu eksponēšana muzejā bijusi pieņemta prakse, jo, kā atceras Kārlis Arājs, “visāda veida acīmredzamas novirzes no normas tiek fotografētas, un fotogrāfijas izstādītas muzejā”.¹⁴⁹

No arheoloģiskajiem izrakumiem

Muzeja kolekcijā šobrīd glabājas ap 650 cilvēku galvaskausu. Gandrīz visi no tiem muzejā nonākuši no arheoloģiskajiem izrakumiem 20. gadsimta 20.–30. gados. Kolekcijas veidošanas posmā institūta darbiniekiem bija svarīga galvaskausu vēsturiskā piesaiste noteiktam laikam un vietai, jo tie nebija anonīmi galvaskausi, kas derīgi anatomijas studijām, bet gan materiāls antropoloģiskiem pētījumiem. Šie dažādu vēsturisko periodu kauli veidoja pirmās antropoloģiskās kolekcijas, kuru pētniecība palīdzēja iegūt informāciju par viduslaiku un vēl senāku periodu Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskajām variācijām, veselības stāvokli u. c.

Laika gaitā šīs kolekcijas dokumentācija ir pilnībā zudusi, galvaskausi savā starpā sajaukušies un lielākajai daļai to izcelsme un piederība vairs nav identificējama. Kolekcijas sākotnējais izkārtojums tika izjaukts padomju laikos, kad, neatrodot kolekcijas sākotnējo antropoloģisko kontekstu un

¹⁴⁵ “Hermafrodīti,” *Latvijas Vēstnesis*, 15. februāris, 1924, 3.

¹⁴⁶ AMp1554–1601; AMp2317–2340.

¹⁴⁷ AM1171, AM1170.

¹⁴⁸ AMp526–530.

¹⁴⁹ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 98.

neizprotot vēsturisko izkārtojuma principu, katedras darbinieki daļu no tiem izvietoja atsevišķās vitrīnās pēc to morfoloģiskajām individuālās mainības pazīmēm vai patoloģiju principa.¹⁵⁰ Lielai daļai galvaskausu mūsdienās ir divi, trīs vai pat četri dažādi inventāra numuri, kurus uz tiem signējuši kolekcijas kuratori tās simts gadu pastāvēšanas laikā. Tomēr ir izsekojama daļa izrakumu, no kuriem šie galvaskausi kolekcijā ienākuši.

Zināms, ka pirmās ekspedīcijas, no kurām muzejā nonāca kranioloģiskais materiāls, sākās G. Bakmaņa laikā – pirmie kauli, tostarp galvaskausi, Anatomijas muzeja kolekcijā nokļuva no 1920. gada Bakmaņa un viņa asistentu ekspedīcijām pa Pirmā pasaules kara kauju vietām Ķekavā, Ikšķilē, Valmierā u. c.¹⁵¹ Ekspedīciju dalībnieki atrastos kaulus likuši maisos un mugursomās,¹⁵² atnesot uz muzeju ap 50 galvaskausu¹⁵³ un citu kaulu. Visticamāk, ka tieši šādā veidā muzeja kolekcijā būs nokļuvuši, piemēram, galvaskauss ar ložmetēja radītiem bojājumiem.¹⁵⁴

Savukārt pirmā apjomīgā galvaskausu kolekcija, kas lika pamatus tieši t. s. paleoantropoloģiskajai kranioloģiskajai kolekcijai, muzejā nokļuva 1920. gada augustā no izrakumiem Pālē, Valmieras apriņķī, kuros piedalījās arī Anatomijas institūta darbinieki. Lielākā daļa Pāles apkārtnes iedzīvotāju bija pārliecināti, ka šeit atraktie esot pēc “zviedru kara”¹⁵⁵ mēra epidēmijā mirušie. Savukārt kāds sirmgalvis minējis, ka pēc viņa tēva nostāstiem tur atradusies seno lībiešu kapsēta.¹⁵⁶ Prīmanis, izdarot kranioloģiskos mērījumus, izvirzījis hipotēzi, ka šie galvaskausi, visticamāk, piederot “latviešu-lībiešu bastardiem”, kas apdzīvo Vidzemes jūrmaļu.¹⁵⁷ Pālē iegūtais arheoloģiskais materiāls tika nodots Latvijas Tradicionālās kultūras pieminekļu brīvdabas muzejam (dib. 1924. gadā), bet izraktie galvaskausi iegūla Anatomijas muzeja plauktos kā vieni no pirmajiem eksponātiem.¹⁵⁸ Daļu no kolekcijā saglabātajiem Pāles galvaskausiem

¹⁵⁰ M. IU. Aboltin, “Muzei kafedry normalnoi anatomii...,” 57.

¹⁵¹ L. Jerum-Krastiņa, “Emissaria cranii,” *Latvijas Universitātes Raksti. Medicīnas fakultātes sērija III*, 5 (1939): 331; Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 94.

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ L. Jerum-Krastiņa, “Emissaria cranii,” 331.

¹⁵⁴ AM944.

¹⁵⁵ Te domāts Lielais Ziemeļu karš (1700–1721)

¹⁵⁶ Jēkabs Prīmanis, “Pāles galvaskausi,” *Latvijas Universitātes Raksti*, 12 (1925): 429.

¹⁵⁷ *Ibid.*, 476.

¹⁵⁸ Jēkabs Prīmanis, “Pāles galvaskausi,” *Latvijas Universitātes Raksti*, 12 (1925): 429.

ir iespējams identificēt, jo Prīmanis savā 1925. gada publikācijā, veicot 33 galvaskausu mērījumus, ir norādījis arī to sākotnējo muzeja inventāra numuru.¹⁵⁹

Nākamajos gados kranioloģiskais materiāls Anatomijas muzejā nokļuva arī no Bakmaņa (1921) un Prīmaņa (1922) veiktajiem izrakumiem Jaunpiebalgas uzkalniņu senkapos, kas tika datēti ar 12.–14. gadsimtu.¹⁶⁰ Antropologus, saprotams, vairāk interesēja galvaskausi, bet daudz mazāku uzmanību viņi pievērsa pārējam arheoloģiskajam materiālam. Šī iemesla dēļ Pieminekļu valde kādā no saviem ziņojumiem Prīmaņa un Bakmaņa kopīgi veiktos izrakumus nodēvējusi par “barbariskiem”.¹⁶¹

Līdztekus institūta darbinieku pašrocīgi veiktajiem izrakumiem muzeja kolekciju papildināja arī citu izrakumu autoru savāktais materiāls – arheologi, beidzot savus pētījumus, kaulus nereti nodeva Anatomijas muzejam.¹⁶² Starp šodien kolekcijā saglabātajiem galvaskausiem ir seno zemgaļu galvaskausi (5.–7. gs.) no izrakumiem Dobeles apriņķī (1926, arheologi E. Šturms, R. Šnore un A. Karnups) un Tērvetē (1931–1932, arheologs V. Ģinters), seno latgaļu galvaskausi (10.–12. gs.) no izrakumiem pie Kristapēnu mājām Makašānu apriņķī (1928, izrakumu autori R. Šnore un Jākobsons) u. c.¹⁶³ Daļu no šiem galvaskausiem iespējams identificēt, pateicoties 1939. gadā publicētajam Anatomijas institūta laboranta Jāņa Līča (1910–1956) pētījumam par seno Latvijas iedzīvotāju galvaskausiem. Tajā atzīmēti sākotnējie galvaskausu numuri (kopumā 72 vienības),¹⁶⁴ kas vairumā gadījumu uz galvaskausiem saglabājušies līdz mūsdienām.

Anatomijas institūta darbinieki tika informēti arī par gadījumiem, kad apbedījumi tika atrakti, veicot saimniecisku darbību. Tā 1923. gadā¹⁶⁵ Anatomijas institūts saņēma “lielāku daudzumu”¹⁶⁶ cilvēku kaulu, kas, būvējot jauno dzelzceļa līniju, bija izrakti Rīgas Braslas kapu tuvumā. 1924. gadā Anatomikumam tika nodoti četri galvaskausi un sešu indivīdu

---

¹⁵⁹ *Ibid.*, 430–431.

¹⁶⁰ E. Elksnīte, “Jaunpiebalgas uzkalniņu kapi,” *Filologu biedrības raksti*, 15 (1935): 122.

¹⁶¹ Rita Grāvere, *Tā mēs atgriezīamies...*, 121.

¹⁶² Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 216.

¹⁶³ Jānis Līcis, *Kraniologische Untersuchungen an Schädeln altlettischer Stämme* (Rīga: Valters un Rapa, 1939), 131.

¹⁶⁴ *Ibid.*, 25–33.

¹⁶⁵ L. Jerum-Krastiņa, “Emissaria cranii,” 331.

¹⁶⁶ T. M. Vītols, “Os parietale bipartitum,” *Latvijas Ārstu Žurnāls*, 3/4 (1928): 104.

skeleta kauli no būvdarbiem Stabu ielā,¹⁶⁷ bet 1925. gadā – kauli no Maskavas ielas Rīgā.¹⁶⁸ Prīmanis bažījās, ka šādos izrakumos iegūtie “vērtīgie kauli guļ neizpētīti skolu muzejos un privātās mājās”, tāpēc publicēja sludinājumus presē, aicinot visus, kuru rīcībā ir šādi iegūti galvaskausi vai citi kauli, tos atdāvināt Anatomijas muzejam.¹⁶⁹

Jāatzīmē, ka ne visi Anatomikumā nonākušie kauli uzreiz kļuva par reģistrētiem muzeja eksponātiem. Arājs atceras, ka 30. gadu vidū Prīmanis lūdzis viņu sakārtot ar kauliem pārpildītos Anatomijas muzeja skapjus, šķirojot, kas derīgs muzejam un kas atdodams studentiem. Simtiem galvaskausu, kas “derīgi atropoloģiskām vajadzībām”, tika sanumurēti, reģistrēti un novietoti muzeja plauktos. Šķiet, jau toreiz kranioģiskā materiāla dokumentācija bijusi nepilnīga, jo Arājs minējis, ka “daudzreiz nācās padomu prasīt profesoram, jo mēs nezinājām, no kādiem izrakumiem tie kādreiz saņemti”.¹⁷⁰

Pirmais brīvprātīgais ķermeņa novēlējums

Anatomijas muzeja simts gadu pastāvēšanas laikā tā darbinieki no paaudzes uz paaudzi ir nodevuši arī dažādas leģendas. Viena no tām ir par pirmo brīvprātīgo ķermeņa novēlējumu Anatomijas muzejam. No nezināma laika muzeja kapelas zālē atsevišķā vitrīnā bija ievietots pilna auguma skelets,¹⁷¹ eksponēts kopā ar jauna vīrieša fotogrāfiju. No vismaz 20. gadsimta 70. gadiem par skeleta izcelsmi bijusi leģenda, ka tas piederot kādam Jānim Teodoram Lukstiņam (1897–1925),¹⁷² kas 1925. gadā izdarījis pašnāvību un novēlējis savu ķermeni Anatomikumam; tas bijis arī pirmais brīvprātīgais ķermeņa novēlējums Anatomijas muzejam. Lindberga pierakstījusi stāstu, ka Lukstiņš bijis Latvijas armijas virsnieks, kas kāršu parādu dēļ beidzis dzīvi pašnāvībā, novēlot savu augumu Anatomikumam. Lukstiņa skeleta preparātu pagatavojis muzeja preparators Poļikēvičs, kuram piemītusi “nepārspējama prasme pagatavot skeletus”.¹⁷³ Jāatzīmē

¹⁶⁷ “Par atrastiem kauliem,” *Strādnieku Avīze*, 27. maijs, 1924, 2.

¹⁶⁸ *Latvijas Universitātes divu gadu darbības pārskats 1924–1926* (Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 1926), 101.

¹⁶⁹ Jēkabs Prīmanis, “Uzaicinājums,” *Latvis*, 26. aprīlis, 1924, 6.

¹⁷⁰ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 216.

¹⁷¹ AM1988.

¹⁷² Fotogrāfija pie AM1988.

¹⁷³ Rūta Lindberga, *Museum Anatomiae Jacobi Primani*, 41.

gan, ka pie skeleta eksponētajā fotoattēlā redzamais jaunais vīrietis, domājams, Lukstiņš, nav vis Latvijas armijas virsnieka, bet gan Krievijas armijas jaunākā virsnieka (praporščika) formastērpā. Attēlā nav saskatāms numurs uz uzpleciem, taču, iespējams, vīrietis dienējis kādā Latviešu strēlnieku pulkā. Formastērps liecina, ka Lukstiņa fotogrāfija uzņemta laika posmā no 1915. līdz 1917. gadam, tātad – 18–20 gadu vecumā.

1990. gadā žurnālā “Veselība” pierakstīta (domājams, tābrīža muzeja vadītājas Lindbergas stāstīta) cita leģenda, ka Lukstiņš pašnāvību izdarījis neatbildētas mīlestības dēļ un sevi novēlējis anatomijas studijām tādēļ, ka viņa mīlētā bijusi medicīnas studente. Tur minēts, ka “vecie dakteri zina stāstīt” – līdz 1944. gadam kāda noslēpumaina dāma viņa nāves dienā pie skeleta vitrīnas neiztrūkstoši atstājuši ziedus.¹⁷⁴ Izkaltētu ziedu pušķis vitrīnā pie skeleta kājām glabājās līdz pat 2017. gadam.

Vēlāk muzejā strādājušie¹⁷⁵ atceras gan šīs, gan arī citas tematiskas leģendas. Viena no tām vēsta, ka Lukstiņš bijis kāds medicīnas students, kas nenolikta anatomijas eksāmena dēļ uz Anatomikuma kāpnēm izdarījis pašnāvību. Otra – ka viņš ķermeni “pārdevis” Anatomikumam, lai par iegūto naudu uzturētu savu mīloto, kura bijusi gaidībās. Savukārt par Lukstiņu jau kā Anatomijas muzeja eksponātu ir leģenda, ka reiz viņš esot izglābis Anatomikumu no ugunsgrēka, nakts laikā skaļi grabinot savus kaulus un pamodinot ēkā iemigušo anatomu.

Lukstiņa leģenda nav gluži bez pamatojuma. Fakts, ka kāds Jānis Teodors Lukstiņš 1925. gadā tik tiešām izdarījis pašnāvību, ir dokumentēts arī presē – 4. decembra vakarā viņš, braucot ormaņa ratos, uz Krišjāņa Valdemāra un Elizabetes ielas stūra iešāvis sev galvā. Ievainotais tika nogādāts Rīgas pilsētas 1. slimnīcā, kur pie samaņas neesot nācis un pēc pāris stundām nomiris. Turpat vēstīts, ka Lukstiņš bijis Rīgas 5. policijas iecirkņa uzraugs, kas dažas dienas pirms pašnāvības izdarīšanas ticis atvaļināts no dienesta par valsts naudas piesavināšanos un žūpojis.¹⁷⁶ Nākamajā numurā gan šī ziņa atsaukta – Lukstiņš naudu piesavinājis neesot un atstātajā vēstulē norādījis, ka nāvē ejot “dzīves apnikuma un nelaimīgas ģimenes dzīves dēļ”.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Guntis Feldmanis, “Anatomijas muzejam – 70,” *Veselība*, nr. 2 (1990): 8.

¹⁷⁵ Sarunās ar autorēm stāsta Mārtiņš Vesperis, Juris Salaks, Ilva Duļevska un Valdis Ivaņinoks.

¹⁷⁶ “Pašnāvība,” *Policijas Vēstnesis*, 5. decembris, 1925, 2.

¹⁷⁷ “Paskaidrojums,” *Policijas Vēstnesis*, 11. decembris, 1925, 2.

Cilvēks ar šādu vārdu tiešām bija ievests Anatomikumā. 1925. gada 9. decembrī no Rīgas pilsētas 1. slimnīcas Anatomikumā tika nogādāts presē minētais pašnāvnieks – 27 gadus vecais Jānis Lukstiņš – un Anatomikuma liķu reģistrā reģistrēts ar 438. kārtas numuru. Kā nāves cēlonis norādīts *vulnus sclopeticum capiti* jeb šauta brūce galvā. Blakus ierakstam atzīmēts – “Lūdza sastādīt skeletu”.¹⁷⁸ Ņemot vērā šo ierakstu un faktu, ka bijusi arī pirmsnāves vēstule, ir iespējams, ka tajā tiešām tika norādīta Lukstiņa pēdējā griba – nokļūt Anatomikumā – un ka Anatomijas muzeja kolekcijā esošais skelets ar ievainojumu galvaskausā tik tiešām ir Lukstiņš.

Tā vai citādi, Lukstiņa skelets un leģenda par viņu pēdējās desmitgadēs bija muzeja stāsts, kas apmeklētājus uzrunāja personiski. Starp daudzajiem anonīmajiem preparātiem skelets bija vienīgais identificētais eksponāts – ar vārdu un dzīvi, kas lika aizdomāties, ka aiz katra muzeja preparāta ir cilvēks. Skeleta eksistence un leģenda visiem muzeja apmeklētājiem vēstīja to, ko J. Prīmanis reiz teicis medicīnas studentiem viņu pirmajā anatomijas lekcijā: “Atcerieties aizvien, ka tie ir cilvēku kauli. Katrs kauliņš kādreiz bijis dzīvam cilvēkam, kurš, tāpat kā mēs, dzīvojis, strādājis, cerējis un mīlējis. [...] Ja viņi varētu atsākt dzīvi no jauna un ienāktu Anatomikumā, tad visas telpas, koridori un kāpnes būtu pilnas ar vīriešiem un sievietēm, ar bērniem un sirmgalvjiem, kam katram bijusi sava dzīve, savs dzīves ceļš. Cieniet mirušos, viņi jums palīdz. Cieniet dzīvos, tad viņi cienīs jūs.”¹⁷⁹

Rīgas Stradiņa universitātes anatomiskā kolekcija 21. gadsimtā

Pārvietojot Anatomikumā glabāto kolekciju uz jaunām telpām jaunā ekspozīcijā un padarot to pieejamu plašai sabiedrībai, ir svarīgi formulēt kolekcijas publiskas eksponēšanas pamatojumu, jo pēdējos gadu desmitos anatomijas muzeji tikuši un tiek konfrontēti ar ētiskas dabas jautājumiem. Tas ir saistīts ar anatomisko kolekciju divējādo dabu. No vienas puses, preparāti anatomiskajās kolekcijās ir “lietas”, un tādā ziņā tās uzskatāmas par medicīnas vēstures materiālo mantojumu. No otras puses, šiem preparātiem ir sarežģīta vēsture – tie ir veidoti no reiz dzīvojušiem cilvēkiem, kas,

¹⁷⁸ Liķu reģistrācijas grāmata, 1920–1926, AMz3, nr. 438.

¹⁷⁹ Kārlis Arājs, *Latviešu kauli...*, 46.

visbiežāk, bez viņu piekrišanas citu cilvēku darbības rezultātā no personas ir pārveidoti par “lietām”, kas iegūlušas anatomijas muzeju plauktos.

Pēdējā laikā tiek daudz diskutēts par muzeju tiesībām uzglabāt un publiski eksponēt cilvēku ķermeņu daļas, dažos gadījumos diskusijai noslēdzoties pat ar kādu kolekciju vai to daļu likvidāciju. Īpaši tas attiecas uz muzejiem, kuros tiek glabāti objekti no to mītnes valsts koloniālās pagātnes.¹⁸⁰ Atsevišķi precedenti bijuši saistīti arī ar muzeju eksponātiem, ar kuriem ir saistīts konkrēts cilvēka vārds un dzīvesstāsts, piemēram, ar Londonas Hantera muzeja (*Hunterian museum*) t. s. īru giganta skeletu¹⁸¹ vai Filadelfijas Mutera muzejā (*Mütter museum*) eksponēto austrāliešu kareivja galvaskausu,¹⁸² no kuriem pirmais, par spīti plašām diskusijām, aizvien vēl glabājas muzeja kolekcijā, savukārt otro ir nolemts apbedīt.

Nav apšaubāms, ka kolekciju iegūšanas veidi mūsdienu izpratnē bieži bijuši morāli šaubīgi. Tomēr pēdējos gados arī argumentēts, ka, cieņpilni un jēgpilni lietojot kolekciju, ieguvums ir lielāks, nekā likvidējot ētiski problemātiskās kolekcijas daļas vai tās publiski neeksponējot,¹⁸³ vai pat ka anatomisko kolekciju likvidācija ir uzskatāma par ētiski neattaisnojamu vēlmi atbrīvoties un aizmirst dažreiz neizprotamu, neērtu un problemātisku zinātnisku mantojumu.¹⁸⁴

Kāds ir Rīgas Stradiņa universitātes anatomiskās kolekcijas saglabāšanas un eksponēšanas pamatojums? Mākslinieks Auseklis Baušķenieks 40. gados Anatomijas institūtā strādājis par “zīmētāju”, un daudz vēlāk, 1995. gadā, muzeja viesu grāmatā viņš ierakstījis: “Man kā māksliniekam gleznotājam bija ļoti interesanti un noderīgi redzēt vērtīgos eksponātus – gan normālus, gan nenormālus.”¹⁸⁵ Neapšaubāmi, stāsts ir par unikālo

---

¹⁸⁰ Alberti SJMM et al., “Should we display the dead?” *Museum and Society* 7, no. 3 (2009): 133–149.

¹⁸¹ Len Doyal and Thomas Muinzer, “Should the skeleton of “the Irish giant” be buried at sea?” *British Medical Journal*, 343 (December 2011), doi:10.1136/bmj.d7597

¹⁸² “Mütter Museum And Australian Army Reach Agreement Regarding Skull Of Australian Soldier,” The Mütter Museum, October 03, 2017, <http://muttermuseum.org/news/mutter-museum-and-australian-army-reach-agreement-regarding-skull-of-australian-soldier/>

¹⁸³ Marieke Hendriksen, “The Fate of the Beaded Babies: Forgotten Early Colonial Anatomy,” in *Fate of Anatomical Collections*, ed. Rina Knoeff and Robert Zwijnenberg (Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2015), 194.

¹⁸⁴ Tinne Claes and Veronique Deblon, “When nothing remains,” *Journal of the History of Collections* (19 July 2017): 1–12, doi:10.1093/jhc/fhx019

¹⁸⁵ Rita Grāvere, *Tā mēs atgriezīamies...*, 173.

cilvēka ķermeni, normālu un nenormālu, kuru iepazīt caur “īstiem” objektiem ir “interesanti un noderīgi” ne tikai medicīnas profesionāļiem, bet visiem, kam interesē cilvēka ķermenis.

Šodien Rīgas Stradiņa universitātes Anatomijas muzeja anatomiskajai kolekcijai piemīt plašāka kultūrvēsturiska un arī potenciāla zinātniska nozīme. Šī kolekcija ir arī neatņemama Latvijas medicīnas vēstures materiālā mantojuma daļa, kas sniedzas cauri visiem Latvijas augstākās medicīniskās izglītības iekļoņiem gandrīz simts gadu garumā, iegulstot visu Latvijā izglītoto mediķu paaudžu atmiņā. Kolekcija “stāsta” par institūcijām, kurām tā piederējusi, par cilvēkiem, kas to veidojuši, un par cilvēkiem, kas cauri laikiem rūpējušies par šīs kolekcijas saglabāšanu. Tā ir neaizvietoājama (reizēm – vienīgā) materiālā liecība par anatomijas un fiziskās antropoloģijas pētījumu vēsturi Latvijā, dokumentējot arī laikmetam raksturīgās preparātu izgatavošanas un eksponēšanas metodes. Vēl vairāk – kolekcija ir arī kā liecība par cilvēkiem, no kuriem šie preparāti, atlējumi vai fotoattēli iegūti, atainojot mainīgo attieksmi pret dzīva un miruša cilvēka ķermeni un raisot diskusiju par medicīnas, zinātnes un muzeju ētikas mainīgumu.

No medicīniskā viedokļa raugoties, kolekcija ir laikā “iekonservējusi” 20. gadsimta sākuma patoloģijas, kas mūsdienās ir reti sastopamas vai izzudušas, pateicoties medicīnas sasniegumiem. Piemēram, attīstoties modernām prenatalā skrīninga metodēm, patoloģijas ar mītiskajiem nosaukumiem “siāmas dvīņi”, “ciklopi”, “jānusi”, “sirēnas” ir aplūkojamas gandrīz tikai un vienīgi vēsturiskās teratoloģijas kolekcijās. Raugoties nākotnē, kolekcijai var piemist arī zinātniska vērtība, kuras patieso potenciālu mēs šobrīd, iespējams, vēl nespējam novērtēt – vairāki pēdējos gados veikti pētījumi (piemēram, ģenētiski¹⁸⁶ un epidemioloģiski¹⁸⁷), kuros izmantoti vēsturisko anatomisko kolekciju preparāti, liecina, ka tās ir uzskatāmas par audu bankām, kas bija un ir nozīmīgas un var būt svarīgas medicīnas zinātnē arī nākotnē.

Tādēļ, formulējot Rīgas Stradiņa universitātes Anatomijas muzeja eksistences pamatojumu, ir jāpievienojas Gentes Universitātē eksponētās

---

¹⁸⁶ Harvinder S. Chahal et al., “AIP Mutation in Pituitary Adenomas in the 18th Century and Today,” *The New England Journal of Medicine*, 364, no. 1 (January 2011): 43–50, doi:10.1056/NEJMoA1008020

¹⁸⁷ A. M. Devaults et al., “Second-pandemic strain of *Vibrio cholerae* from the Philadelphia cholera outbreak of 1849,” *The New England Journal of Medicine*, 370, no. 4 (January 2014): 334–340, doi:10.1056/NEJMoA1308663

izstādes “*Post-Mortem*” (2015) kuratoru vēstījumam,¹⁸⁸ ka vēsturiskās anatomiskās kolekcijas var tikt pienācīgi novērtētas, tikai atzīstot to eksistenci, tās pētot, izmantojot un eksponējot, tādējādi raisot diskusiju par anatomiskā materiāla identitāti, tā vietu kultūrvidē un tā zinātnisko izmantojumu gan vēsturiskā, gan mūsdienu kontekstā.

In Search of Lost Histories: Anatomical Collection of Rīga Stradiņš University

Anatomical collection of Rīga Stradiņš University (founded in 1950 as Riga Medical Institute) was started in 1920 by the director of the Institute of Anatomy of University of Latvia professor Gaston Backman (1883–1964). His successor Jēkabs Prīmanis (1892–1971) collected and crafted it almost completely till 1944. Over the years museum has changed its affiliation several times (1920 – University of Latvia; 1950 – Riga Medical Institute; 1987 – Pauls Stradins Museum of History of Medicine; 2017 – Rīga Stradiņš University). Starting from the 1970’s, the purpose of the museum has been shifting from teaching medical students to educating school children on hygiene and health.

This article addresses the problem of the lost provenance. The original inventory books used to document the museum’s collection in the 1920’s and 1930’s were lost during the World War II, leaving the subsequent curators with the objects of unknown etiology and history. On the most recent count, the collection consisted of around 6000 diverse objects (wet specimens, dry specimens, osteological and craniological collection, corrosion casts, models, life casts, photo-materials and documents) related to human anatomy, pathology, embryology, teratology, comparative anatomy and physical anthropology.

A wide spectrum of sources was used to reconstruct the historical context of the objects. This search showed that almost all the specimens (apart several models bought from company *A. & P. Seifert*) were made by the staff of the Institute of Anatomy in the 1920’s and 1930’s from the “unclaimed” cadavers brought to *Anatomicum* for dissection classes. Most of them were delivered from state hospitals and custodial institutions. Almost all the

---

¹⁸⁸ Tinne Claes and Veronique Deblon, “When nothing remains,” 9.

specimens are unidentifiable except some from tattooed skin collection and one skeleton. The latter is claimed (oral history, partially supported by evidence) to be the first voluntary body donation to Anatomy Museum in 1925. Other parts of the collection (e.g. newborns with congenital malformations) were received from hospitals specifically for display. In a few cases, there was evidence that the permission of the parents was asked before newborns were sent to Anatomy Museum. It should be pointed out that teratological collection was supplemented with new specimens still in the 1980's.

Besides biological material, the museum holds a large set of life casts from malformed body parts (e. g. hyper- or syndactyly and hermaphroditism) that were collected from the living people after receiving the information about their deformity from the treating doctor. Some casts are accompanied with the photographs of the people who the casts were taken from.

Separately from anatomical specimens and models stands the collection of several hundreds of skulls from the archeological digs in Latvia during the 1920's and 1930's. The excavation sites from where the skulls were retrieved are documented. However, only a small fraction of specimens can be linked to the exact excavation where they were discovered, thus leaving the craniological collection just as a grotesque evidence of former excitement with the theories of physical anthropology.

For almost one hundred years, the collection was displayed in the same medical context and in the same exhibition room in the *Anatomicum* thus becoming "a museum in the museum". Now the collection is in process of moving to new and modern premises, hence the question is raised how historical anatomical collection could be relevant to a modern museum-goer.

First, the argument, today similarly as hundred years ago, is that it tells us about the unique human body, both strong and fragile, and healthy and diseased. In addition, the specimens document diseases and states that due to medical achievements have become rare or even distinct thus having a potential to be used as a sort of tissue bank for future medical research.

Second, today it is no less important to display the collection not just in medical, but in a wider historical context. Collection is a significant part of the material heritage of medical history in Latvia. It embodies rich histories of the institutions to which it belonged and records the skills, scientific interests and general mindset of former anatomists and museum curators. The collection is a material evidence about anatomical and anthropological research carried out in the Institute of Anatomy. Moreover, the collection

has a potential to tell personal stories of people from whom the specimens were made testifying about the changing attitudes towards human body and changing ethical norms in medicine, science and museology.

Therefore, thoughtful display of anatomical collection can raise an important discussion about its identity, its place in cultural space and its scientific relevance both in historical and contemporary perspective.

Ieva Lībiete

*Dr. med., Rīgas Stradiņa universitātes Medicīnas vēstures institūts, docente /
Institute of the History of Medicine at Rīga Stradiņš University, docent*

Rita Grāvere

*Dr. hist., Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, galvenā speciāliste /
Museum for History of Medicine, senior museum coworker*